

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Tussen hamer en aambeeld. Edelsmeden in Friesland tijdens de Gouden Eeuw

Schoen, P.

Citation

Schoen, P. (2016, October 6). *Tussen hamer en aambeeld. Edelsmeden in Friesland tijdens de Gouden Eeuw*. Uitgeverij Verloren, Hilversum. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/43452>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/43452>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/43452> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Schoen, P.

Title: Tussen hamer en aambeeld. Edelsmeden in Friesland tijdens de Gouden Eeuw

Issue Date: 2016-10-06

DEEL II
EDELSMEDENGILDEN

6 Edelsmedengilden in Friesland

6.1 Inleiding

Nadat in de voorgaande hoofdstukken de wetgevingsaspecten van het edelsmeden-ambacht in Friesland in kaart zijn gebracht, wordt nu de aandacht verlegd naar de organisatiestructuur van het beroep. Het valt buiten het bestek van deze studie om hier een uitgebreide verhandeling over de gilden in Friesland in het algemeen aan te bieden. Ook een uitvoerige vergelijking met edelsmedengilden in andere delen van de Republiek ligt niet binnen de reikwijdte van dit boek. Toch moet er aandacht aan de Friese edelsmedengilden besteed worden, omdat we willen weten welke invloed deze organisatievorm op het ambacht uitoefende. We zullen na een kort overzicht van de geschiedschrijving van de gilden in de Nederlanden een overzicht van het bronnenmateriaal van de edelsmedengilden in Bolsward en Leeuwarden geven. Vervolgens wordt de bestaande visie op de ontstaansgeschiedenis van de Friese edelsmedengilden tegen het licht gehouden. Daarna wordt nagegaan of er verband bestaat tussen het oprichtingsmoment van de gilden en de invoering van een gecentraliseerde gewestelijke wetgeving.

Ook is onderzocht of de interne verhoudingen binnen de edelsmedengilden door verschil in religieuze overtuiging onder spanning kwamen te staan. Centraal staat daarbij de vraag of de religieuze omwenteling van 1580 gevolgen had voor de bestuurlijke organisatie van de edelsmedengilden van Bolsward en Leeuwarden. De doelstelling van deze beroepsverbanden wordt onder de loep genomen door in te zoomen op gebeurtenissen in de Friese hoofdstad. Tenslotte is onderzocht in hoeverre er samenwerking tussen de Friese edelsmedengilden heeft plaatsgevonden. In het hierna volgende hoofdstuk zal nader worden ingegaan op de opleiding van leerlingen en in hoofdstuk 8 staat de meesterproef centraal. Voordat deze aspecten aan de orde komen, volgt hieronder een korte historiografie van de gilden.

6.2 Historiografische schets

In de afgelopen twee eeuwen zijn gilden veelvuldig het onderwerp van historisch onderzoek geweest. Verschil in definiëring van het begrip heeft geleid tot zeer uit-

eenlopende inzichten.¹ Vooral de waardering voor deze beroepsorganisaties varieerde in sterke mate. Sommige historici meenden in de gilden 'de goede oude tijd' te herkennen die door de komst van het industriële tijdperk voorgoed verloren was gegaan. Anderen zagen gilden voornamelijk als conservatieve obstakels die economische vooruitgang hadden geblokkeerd. In 1935 omschreef de historicus Van Wiskerke in zijn proefschrift een gilde als 'een met publiekrechtelijke bevoegdheden uitgeruste corporatie, bestaande uit personen, die een stedelijk ambacht of kleinhandelsbedrijf uitoefenen, ter bevordering van in hoofdzaak economische belangen'.² Met deze omschrijving loste hij het probleem op dat in sommige gilden verschillende soorten beroepen waren verenigd. Maar zijn definitie liet geen ruimte voor het bestaan van vergelijkbare corporatieve verbanden op het platteland. Max Weber zag interne regelgeving voor het ambacht en monopolisering van de lokale markt als de belangrijkste doelen van het gilde.³ De historica Van Eeghen concludeerde dat het moeilijk was een alomvattende definitie van het fenomeen te geven.⁴ Voor de historicus Jan de Vries waren gilden in de achttiende eeuw organisaties die 'nog hoofdzakelijk voor de instandhouding van de bestaande bedrijven, voor de bescherming van de overgang van deze bedrijven van vader op zoon' zorg droegen.⁵ De toetreding van vreemden van buitenaf en de mogelijkheid van knechten tot meester aangenomen te worden, werd volgens hem steeds verder bemoeilijkt. Hij signaleerde ook een sterke verschuiving van de vestiging van ambachten van stad naar platteland waar lagere lonen, afwezigheid van gildedwang en lagere belastingen grote voordelen boden.⁶ Nijverheid op het platteland was bepaald geen typisch verschijnsel in de achttiende eeuw. De toename van steeds meer gespecialiseerde ambachten in een toenemend aantal dorpen was dat wel. In hoofdstuk 3 is opgemerkt dat deze ontwikkeling zich in Friesland reeds in de zestiende eeuw voordeed. Na 1600 hield dat proces aan tot het einde van de achttiende eeuw.

Levensovertuiging en religieuze achtergrond bepaalden in het verleden in sterke mate het oordeel van Nederlandse historici over deze corporatistische organisaties.⁷ Liberale historici werden bij de beschrijving van de gilden in het economische proces vooral sterk beïnvloed door de denkbeelden van de econoom Adam Smith. De grondlegger van het economisch liberalisme vond dat de gilden economische ontwikkeling hadden bemoeilijkt. Ook marxistische historici oordeelden negatief. Zij waren van mening dat gilden gedurende vele eeuwen de arbeidersklasse hadden onderdrukt. Historici met een protestants-christelijke of katholieke achtergrond waren aanzienlijk minder kritisch. Zij waardeerden met name de harmonieuze bijdrage van gilden aan de maatschappelijke verhoudingen. Tijdens de periode 1940-

1 Lis en Soly, 'Craft guilds in comparative perspective', 1.

2 Van Wiskerke, *Afschaffing der gilden*, 4.

3 Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, 24.

4 Van Eeghen, *De gilden*, 6.

5 De Vries, *Economische achteruitgang*, 113.

6 *Idem*, 115.

7 Slokker, *Ruggengraat*, 11-21.

1945 blies de nationaal-socialistische bezetter het fenomeen opnieuw leven in. Het onderzoek naar de Nederlandse gilden was na de Tweede Wereldoorlog door deze ongezonde aandacht lange tijd niet bijzonder populair.

Sinds de jaren tachtig van de twintigste eeuw is het onderzoek naar de gilden weer opgepakt, maar de insteek is veranderd. De historici Catharina Lis en Hugo Soly betitelen deze ontwikkeling als 'revisionistisch'.⁸ De gilden werden namelijk niet meer op voorhand negatief beoordeeld. Epstein speelde in dit herwaarderingsproces een belangrijke rol, doordat hij wees op het belang van de transfer van technische kennis door de gilden.⁹ Er kwam meer aandacht en waardering voor de flexibiliteit van organisaties die een lange periode hadden weten te overleven. De gilden werden nu vanuit allerlei nieuwe invalshoeken bestudeerd. In Nederland en België ontstond begin jaren negentig onder sociaaleconomische historici serieuze belangstelling voor de gilden. Dit leidde tot de oprichting van het *Vlaams-Nederlands Comité* (VNC) en het verschijnen van een tweetal studies over de kledingindustrie door Bibi Panhuysen en Harald Deceulaer.¹⁰ In 1998 was al een dissertatie geschreven door Sandra Bos waarin zij de hulpverlening binnen de Noord-Nederlandse gilden in een internationaal perspectief had geplaatst.

Historicus Maarten Prak is van mening dat het ontstaan en de ontwikkeling van gilden niet alleen door economische, maar ook door politieke ontwikkelingen is beïnvloed.¹¹ Gilden waren instellingen die op instigatie van de autoriteiten waren ontstaan. Hij ziet ze dan ook als verbanden van ambachtslieden die uit waren op het verkrijgen van bestuurlijke invloed. Die machtspolitieke ontwikkeling was in de Nederlanden niet overal op dezelfde wijze verlopen. In de steden in het zuiden wisten de gilden wél een rol in het bestuur te verwerven, maar in het noorden was daar veel minder sprake van.¹² Catharina Lis en Hugo Soly concludeerden in 2006 dat in de Lage Landen nimmer een universeel gildesysteem bestond en benadrukten dat 'comparative research is indispensable for explaining these variations.'¹³ Naar aanleiding van een symposium over gilden in 2006, constateerde Maarten Prak dat voor een beter begrip van het functioneren van de gilden op regionaal en stedelijk niveau nog veel onderzoek nodig was.

Recentelijk verschenen een aantal studies met een regionale en stedelijke invalshoek. De historicus Bert Remmerswaal deed onderzoek naar de gilden in Zeeland. In zijn ogen behartigden deze organisaties vooral de belangen van kleinschalige, ambachtelijk, geïntegreerde bedrijven, die uitsluitend op de lokale markt waren ge-

8 Lis en Soly, 'Craft guilds in comparative perspective', 5.

9 Epstein, 'Craft guilds, apprenticeship and technological change in preindustrial Europe', 648-713.

10 Panhuysen, *Maatwerk: Kleermakers, naaisters, oudkleerkopers en de gilden, 1500-1800*; Deceulaer, *Pluriforme patronen en een verschillende snit. Sociaal-economische, institutionele en culturele transformaties in de kledingsector in Antwerpen, Brussel en Gent, 1585-1800*.

11 Prak, 'Corporate politics', 74.

12 Remmerswaal, *Duurzame alliantie*, 163.

13 Lis en Soly, 'Craft guilds in comparative perspective', 30-31

richt.¹⁴ De historicus Nico Slokker onderzocht de betekenis van verschillende gilden in Utrecht. Zijn belangrijkste conclusie was dat deze organisiaties eeuwenlang overeind waren gebleven, omdat ze met alle facetten van het maatschappelijk leven vervlochten waren. Gilden fungeerden volgens Slokker als de ruggengraat van de stedelijke samenleving.¹⁵ De historica Janneke Tump promoveerde in 2012 op een onderzoek naar de circulatie van technische kennis binnen de gilden. Zij onderzocht hiervoor drie verschillende ambachten in Rotterdam en Haarlem.

Mijn benadering verschilt van deze studies, omdat zij zich richt op het functioneren van het gilde van een specifieke beroepsgroep in twee Friese steden. Deze in geografische opzicht beperkte aanpak heeft als voordeel dat het gedetailleerd onderzoek mogelijk maakt naar de sociaaleconomische en religieuze achtergrond van de individuele gildeleden. Door in te zoomen op microniveau kan ook beter zicht worden verkregen op de rol van edelsmeden binnen het gildeverband en hun positie als gildelid binnen de stedelijke context.¹⁶ Dit onderzoek wil vooral bouwstenen voor vervolgonderzoek op dit terrein aanbieden.

6.3 Bronnen

Lange tijd fungeerden de archieven van de edelsmedengilden als de belangrijkste bron voor onderzoek naar deze beroepsgroep. Eind jaren zeventig van de twintigste eeuw werd nog opgemerkt dat ‘over het functioneren van de goud- en zilversmeden [...] in het algemeen weinig bekend [is], vooral doordat een wet van 1807, toen de gilden werden afgeschaft, de aanwijzing gaf, dat de bescheiden van de voormalige gilden vernietigd moesten worden.’¹⁷ Deze opmerking is een typisch voorbeeld van de wijze waarop de kunsthistorische literatuur de gilden van de edelsmeden placht te benaderden. Veel onderzoekers waren geneigd zich tot deze relatief makkelijk toegankelijke primaire bron te beperken. Het gevolg was dat hierdoor een beperkt geschiedbeeld ontstond. De gildebronnen bevatten vaak niet veel informatie over persoonlijke verhoudingen tussen de gildeleden. Ruzies werden niet zelden voor het lokale gerecht uitgevochten, maar de vonnissen vonden lang niet altijd hun weg naar de gildekist. En voor zover dat wel gebeurde, verdween in de loop van de eeuwen – waarschijnlijk bewust – veel van dit belastende materiaal. Om beter inzicht in die relaties te krijgen, moet dus veel perifeer materiaal bestudeerd worden. Een onderzoek naar Friese edelsmeden dat zich uitsluitend beperkt tot gildebronnen doet dan ook geen recht aan de historische werkelijkheid. Door gilden uitsluitend als verschijnsel van de stedelijke economie te beschouwen,

¹⁴ Remmerswaal, *Duurzame alliantie*, 84.

¹⁵ Slokker, *Ruggengraat*, 244.

¹⁶ Prak, ‘Corporate politics’, 100, noot 148. Prak constateert dat nog weinig onderzoek is verricht naar de informele wijze waarop gilden via hun leden in het stadsbestuur invloed konden uitoefenen.

¹⁷ Leopold, *Nederlands zilver*, xxx.

wordt voorbij gegaan aan het feit dat in Friesland – net als in andere delen van de Republiek – ook sprake was van samenwerking tussen edelsmeden op het platteland. Aangezien van die coöperatie geen officiële documenten zijn bewaard, moet wel aanvullend bronnenmateriaal geraadpleegd worden.¹⁸

Wat is er aan tekstbronnen van de Friese edelsmedengilden overgeleverd? Veel materiaal is verloren gegaan, maar het bevel van het Revolutionaire Bewind om in 1807 de gildearchieven te vernietigen, is in Friesland allesbehalve slaafs opgevolgd. De hoeveelheid bewaard materiaal verschilt echter sterk per stad. Van het Bolswarder edelsmedengilde is beduidend minder over dan van het gilde in Leeuwarden. Waarschijnlijk heeft dit te maken met de duur van het voortbestaan van deze organisatie. Tot 1863 bleven de Leeuwarder edelsmeden in het Kretsgezelschap – een rechtsoptvolger van het gilde – verenigd, waardoor de oude bronnen van het ambacht voor vernietiging behoed zijn gebleven.¹⁹

Het archief van het edelsmedengilde van Bolsward omvat vier stukken.²⁰ Het zijn een gildeboek,²¹ een korte staat van inkomsten en uitgaven uit 1680/1681,²² een toevoeging op het reglement uit 1712²³ en een vernieuwd reglement uit 1749.²⁴ Het gildeboek is in 1608 in gebruik genomen en bijgehouden tot de opheffing van het gilde in 1798. Het is een bont samenraapsel van allerhande mededelingen die door de tijd heen bepaald niet consequent zijn bijgehouden. Zo werd de inschrijving van nieuwe meesters een tijdlang veronachtzaamd. Van de jaarlijkse verantwoording voor de inkomsten en uitgaven heeft slechts één los blad de tand des tijds doorstaan. Al met al wekt het boek de indruk dat de gildebroeders het niet al te nauw namen met de administratie. Ook lijkt het toezicht van de stedelijke autoriteiten niet bepaald streng te zijn geweest. Er zijn aanwijzingen dat belastende akten bewust uit het gildeboek zijn verwijderd.²⁵ Van het gilde in Leeuwarden is meer materiaal voorhanden. Rinske Visscher bezorgde in 1914 een uitgave van het leerlingenboekje (1606-1705).²⁶ Daarnaast is er een band met reglementen, kopieën en latere aanvullingen.²⁷ Het boek bevat ook vijf besluiten uit de periode 1600-1642 en vijf besluiten die genomen zijn tussen 1714-1748. De financiële administratie is

18 In zijn studie over Zeeuwse gilden pleit Remmerswaal ook voor een intensiever gebruik van deze tekstbronnen.

19 HCL, 1098 Gilden en Beurzen c.a. te Leeuwarden, 1482-1896, 1.3. Geschiedenis der archieven van de gilden.

20 Van der Meulen, 'Het gildewezen', 1. De auteur verhaalt in 1888 over gildestukken die meer dan 100 jaar hebben omgezworven. Van der Meulen kende van het edelsmedengilde slechts de vernieuwde artikelen uit 1749. Het oude gildeboek bevond zich op het moment dat hij zijn artikel schreef niet op het stadhuis. Iets soortgelijks zien we in Sneek waar de originele gildestukken via leden van het Kretsgezelschap, de rechtsoptvolger van het Sneker goud-en zilversmidsgilde, zijn overgeleverd.

21 GAB, inv.nr. 841.

22 GAB, inv.nr. 839.

23 GAB, inv.nr. 837b.

24 GAB, inv.nr. 837c.

25 Zie bijlage 6. Uit de stukken van het gilde in Leeuwarden valt hetzelfde fenomeen waar te nemen. Het betreft hier bijvoorbeeld vonnissen van het gerecht die in het nadeel van een gildebroeder uitpaktten.

26 HCL, 1098 Gilden en Beurzen c.a. te Leeuwarden, 1482-1896, inv.nr. 64. Zie Visscher, 'Goudsmeden en hunne leerlingen te Leeuwarden'.

27 HCL, 1098 Gilden en Beurzen c.a. te Leeuwarden, 1482-1896, inv.nr. 56.

overgeleverd in de vorm van twee slotboeken van de rekeningen (1606-1775)²⁸ en (1776-1797), een deel met de rekeningen van 1752 tot 1782²⁹ en een register van boeten (1751 tot 1793).³⁰

Anders dan in Sneek en Leeuwarden ontbreekt in Bolsward – behalve voor de jaren 1609, 1627 en 1638 – de vermelding van de gebruikte jaarletters. Ook is er geen overzicht van de keurmeesters bijgehouden. De gildebescheiden uit Leeuwarden en Bolsward bevatten geen informatie over de hoeveelheid zilver die jaarlijks ter keuring is aangeboden. Zelfs een voorzichtige schatting van de hoeveelheid geproduceerde voorwerpen is voor deze steden daarom niet te maken. Deze keurloonregisters, die voor Dokkum³¹ en Harlingen³² nog wel bestaan, helpen soms bij de identificatie van objecten. Ze geven bovendien een indruk van de productie van individuele gildeleden in een bepaald jaar en van de totale productie per stad. Toch moeten deze gegevens wel met de nodige reserves betracht worden. Regelmatig duiken nog voorwerpen op die niet in een keurloonregister voorkomen. Over de totale jaarproductie in een stad zegt een register dan ook niet veel. De totale productie van een edelsmid komt ook niet scherp in beeld, omdat lang niet alle gemaakte voorwerpen door de handen van de keurmeester zijn gegaan.³³ De voorwerpen van het tweede gehalte waren vrijgesteld van keuring. Deze vrijstelling gold ook voor voorwerpen van het eerste gehalte zilver die onder een bepaald minimumgewicht bleven.³⁴

6.4 Ontstaansgeschiedenis

Over het precieze moment waarop in Friesland gilden zijn ontstaan, is niet veel met zekerheid te zeggen. Robijn merkt op dat de stadsboeken van Bolsward (1455 en 1479) er weinig over meedelen. De stad kende in 1466 een gilde van kleermakers en scheerders.³⁵ De eerste schriftelijke bewijzen van gilden in Leeuwarden duiken pas aan het einde van de vijftiende eeuw op.³⁶ Over de oorsprong van de Friese edelsmedengilden bestaat veel onduidelijkheid. Nanne Ottema vermoedde op grond van een rekest van de edelsmeden van Franeker uit 1470, dat het ambacht

²⁸ HCL, 1098 Gilden en Beurzen c.a. te Leeuwarden, 1482-1896, inv.nr. 65.

²⁹ HCL, 1098 Gilden en Beurzen c.a. te Leeuwarden, 1482-1896, inv.nr. 66.

³⁰ HCL, 1098 Gilden en Beurzen c.a. te Leeuwarden, 1482-1896, inv.nr. 67.

³¹ *Catalogus Dokkum*, 19. De auteur merkt terecht op dat het zilver van de kleine keur niet in het register vermeld staat, omdat het niet gekeurd behoefde te worden. Daardoor ontstaat een vertekend beeld van de productie, omdat veel gebruikszilver van het tweede gehalte gemaakt werd.

³² Gemeentearchief Harlingen, Archief goud- en zilversmedengilde, inv.nrs. 2, 3 en 4. Met dank aan drs. Hugo ter Avest, directeur van het Harlinger Museum, voor het opsturen van deze informatie.

³³ *Merken*², 94.

³⁴ In Bolsward bedroeg in 1608 de ondergrens 2 lood = 1 ons (ca. 31 gram). Een apostellepel uit het eerste kwart van de zeventiende weegt gemiddeld tussen 30 en 40 gram.

³⁵ Robijn, *Recht*, 67.

³⁶ Schroor, 'Leeuwarden', 84.

in Friesland zich in de tweede helft van de vijftiende eeuw had losgemaakt uit de algemene smedengilden.³⁷ Voor deze aanname bestaat – bij gebrek aan een gildebrief – geen overtuigend bewijs.³⁸

Kan zonder betrouwbare historische bronnen dan iets zinnigs worden gezegd over het ontstaansmoment van de Friese edelsmedengilden? De wetgeving voor het edelmetaal uit de zestiende eeuw biedt een aanknopingspunt. De beroepsgroep mocht autonoom handelen als aan bepaalde basisvoorwaarden werd voldaan. Het belangrijkste uitgangspunt daarbij was de aanwezigheid van drie edelsmeden in een stad. De vraag is nu in hoeverre die situatie zich aan het begin van de zestiende eeuw voordeed. De bronnen die hierover uitsluitsel kunnen geven, zijn schaars. De voornaamste bron is het *Register van de Aanbreng*. Dit belastingdocument laat zien dat in 1511 in Leeuwarden (9) en Dokkum (3) voldoende edelsmeden werkten om een zelfstandige entiteit te kunnen vormen.³⁹ Op zich zegt dit gegeven niet veel, want het *Register van de Aanbreng* bevat slechts voor deze steden gegevens. Bovendien vermeldt de bron alleen de namen van eigenaren of huurders van grond, zodat edelsmeden die niet tot deze categorieën behoren niet geïdentificeerd kunnen worden. Nauwkeurige vaststelling van het aantal werkzame meesters is feitelijk niet mogelijk.⁴⁰

Wanneer kunnen we dan de eerste contouren van gildevorming door Friese edelsmeden waarnemen? Merkwaardigerwijs is dat de *Ordonnantie van Georg Schenck van Toutenburgh* uit 1530 in dit verband onopgemerkt is gebleven. Dit document kan namelijk beschouwd worden als het startpunt van samenwerking tussen de edelsmeden in Leeuwarden.⁴¹ Het ambacht verzocht in 1530, behalve een instructie en een financiële vergoeding voor het keurmeesterschap, om het vastleggen van een aantal interne afspraken. Deze regels verwezen naar voorrechten die eerder aan vakbroeders in andere steden binnen het rijk waren gegund. Waarschijnlijk refereerden ze – gezien de overeenkomst van de inhoud van de afspraken – aan het *Plakkaat van Filips de Schone* uit 1502. De eerste twee artikelen van de *Ordonnantie van Schenck van Toutenburgh* zijn gericht op handhaving van het gehalte en beschrijven de boetes die bij overtreding van de regels werden uitgedeeld. Het derde en vierde artikel behandelen de toetreding tot het ambacht en in het vijfde tot en met het achtste artikel zijn regels voor het keurmeesterschap vastgesteld. De vorming van een gilde van de edelsmeden lijkt zodoende niet een door de stad Leeuwarden, maar een door het landsheerlijke gezag gestimuleerde ontwikkeling. De term ‘gilde’ wordt in het stuk overigens niet gebruikt.

37 Ottema, ‘Geschiedenis van het goud- en zilversmidsbedrijf’, 227.

38 *Ibidem*, 225. Het gebruik van de term ‘ambacht’ betekent niet per definitie dat er sprake was van een officieel gilde.

39 Tresoar, Archief Hof van Friesland, inv.nr. 16687, d.d. 7 juli 1533, blad 600. Hierin is sprake van de ‘Goudsmiden van Leeuwarden impt vs Tiaert van Franeker (vermoedelijk Voet nr. 159) ende stadt Leewarden’.

40 Schroor, ‘Lijst’, passim. De auteur vermeldt de namen van edelsmeden die niet in het *Register van de Aanbreng* voorkomen.

41 HCL, inv.nr. 126, f. 341-343v. Zie Bijlage II.

Hoe was het op dat moment met de samenwerking tussen de edelsmeden in de andere Friese steden gesteld? Een reconstructie, gebaseerd op de *Verklaring van het Hof van Friesland* (1531) en aangevuld met gegevens afkomstig van de oudste Friese insculpatieplaat, kan een globale indruk bieden. Het Hof bepaalde dat de aanwezigheid van minimaal drie edelsmeden vereist was om ter plaatse goud en zilver te mogen keuren. Als we aannemen dat de Friese keurmeester-generaal tijdens zijn eerste rondgang de tekens van alle werkzame meesters liet afslaan, valt aan de eerste gewestelijke insculpatieplaat af te leiden dat in Bolsward (4), Dokkum (2), Franeker (3), Harlingen (1), Leeuwarden (12), Sloten (1), Sneek (4), Stavoren (3) en Workum (3) edelsmeden werkten.⁴² Op dat moment zou in principe in zes van de elf Friese steden een edelsmedengilde hebben kunnen functioneren.

Dit betekent niet automatisch dat zelfstandige edelsmedengilden ook daadwerkelijk bestonden. In de zestiende eeuw maakten de edelsmeden in de Nederlanden vaak nog deel uit van verbanden waarin verwante beroepen als ijzersmeden, zwaardvegers en geweer makers waren vertegenwoordigd. Dat was ook in Friesland het geval. Het recesboek van Sneek vermeldt in 1541 een samengesteld Sint Eloygilde.⁴³ Telting stelde op basis van het Sneker stadsrecht vast dat de edelsmeden in Sneek in 1456 nog deel uitmaakten van het gilde van de smeden.⁴⁴ In sommige Friese steden bleven de edelsmeden in de vroegmoderne tijd deel uitmaken van een breder verband. Dat was bijvoorbeeld in de havenstad Workum het geval.

Het ambacht kreeg in de zestiende eeuw door het Bourgondisch-Habsburgse bewind een rol toebedeeld bij het toezicht op de naleving van wetgeving en dat vergde een zekere mate van interne organisatie. Op deze wijze ontstond een bijzondere relatie tussen het ambacht en het landsheerlijke gezag. Het lag dan ook voor de hand dat de Leeuwarder meesters zich in 1544 tot het Hof van Friesland richtten toen ze om protectie van hun beroep verzochten en niet tot de stedelijke

42 Hier blijkt eens te meer dat de opsomming van meesters in *Merken* een vertekend beeld oplevert. Op basis van een uitgave van het oudste recesboek van Sneek waren er relatief veel namen bekend van edelsmeden die rond 1500 in deze stad werkten. De overige recesboeken uit de zestiende eeuw zijn voor de heruitgave kennelijk niet geraadpleegd.

43 Tresoar, ORA Sneek, inv.nr. 20, f. 305v. In deze akte eiste het gilde een boete van ene Bart Bartsz. Het gerecht vonnstte op grond van de gildebrief in het voordeel van de gildebroeders. De inhoud van de akte geeft geen aanwijzing of het hier specifiek om edelsmeden gaat. In Tresoar, ORA Sneek, inv.nr. 21, f. 180v. is sprake van het 'smidsgilt'. De overliden van het Smedengilde behartigden in 1545, in een proces over de koop van 'coelen', tevens de belangen van Jan Jansen 'goltsmid' (vermoedelijk Voet nr. 606). Hieruit kan geconcludeerd worden dat het om een gecombineerd gilde ging. Tot 1609 – het jaar waarin de gildebrief van het goud- en zilversmedengilde van Sneek werd opgesteld – kwam ik geen vermelding van een zelfstandig edelsmedengilde tegen. Dat zou dan betekenen dat in Sneek pas in 1609 een gilde voor de edelsmeden ontstond. Zie Tresoar, ORA Sneek, inv.nr. 32, f. 13 en 93. In 1613 werd de uit Joure afkomstige edelsmid Gabriël Schreuder voor het gerecht gedaagd. Hij moest nog 12 carolusguldens wegens 'gildegerechtigheyt' afdragen. Uit de akte blijkt dat het smedengilde tegen hem optrad. Mogelijk is hier sprake van een verschrijving of onwetendheid van de klerk.

44 Telting, *Friese stadsrechten*, 131. Artikel 232 vermeldt de ambachten die in 1456 binnen het smedengilde in Sneek waren opgenomen. 'Dit zyn die gheen, die in der smeden ghilde zullen wesen. Item, grofsmeden, hoefslagers, slotelmakers ende goutsmeden, coperslagers ende alle die gheen die mitten hamer uten vier nye werck maken [...]'.

Afb. 17 Onderzijde van een avondmaalsbeker van N.H.G. Haskerdijken. Mees-terteken Watse Gepkes (Voet nr. 301), jaarletter O (1686) en het keur van Heerenveen.

overheid.⁴⁵ Met de herwonnen zelfstandigheid van Friesland binnen de nieuw gevormde Republiek ontstond na 1580 een nieuwe situatie. Het autonome gewestelijke bestuur nam in 1602 de bestaande landsheerlijke regelgeving gedeeltelijk over, maar paste de wet naar de eisen van de tijd aan. De relatie tot de stedelijke autoriteiten veranderde. De invloed van het stadsbestuur op de gang van zaken binnen het ambacht nam toe, omdat deze bestuurslaag voortaan de gilderol bekrachtigde.⁴⁶

Was het edelsmeden in Friesland in de zestiende eeuw nog voornamelijk een stedelijk beroep, vanaf 1600 werkten deze ambachtslieden in toenemende mate op het platteland. De beroepsgroep maakte daar onder invloed van gunstige economische omstandigheden een sterke groei door. De Staten van Friesland stimuleerden deze ontwikkeling door in 1602 toe te staan dat ook in de dorpen edelmetaal gekeurd mocht worden.⁴⁷ Met dit voorschrift gingen zij niet uit van de noodzaak van het bestaan van een officieel gilde ter plaatse. Een formeel verband was in het verleden ook niet strikt noodzakelijk geweest. Vanaf 1531 waren immers keurmeesters in Friese steden actief geweest zonder de aanwezigheid van een gilde. En

⁴⁵ Dit verzoek toont eens te meer aan dat de *Ordonnantie van 1502* in Friesland niet van toepassing was, omdat nu voor het eerst de eisen van een meesterproef werden geformuleerd, terwijl die in 1502 al waren vastgesteld. De eisen van de Friese meesterproef verschilden ook van die uit 1502.

⁴⁶ Nijboer, 'Openen en sluiten', 173.

⁴⁷ Het getal van drie edelsmeden als basis voor het recht om plaatselijk te mogen keuren wordt in artikel XII van de *Landsordonnantie* uit 1602 verklaard. Aangezien het voor de keurmeester-generaal ondoenlijk was telkens naar de steden en dorpen te reizen, mochten de twee collega's de keurmeester controleren. De keurmeester-generaal zou pas een beslissing forceren als het drietal in conflict raakte. Deze zinsnede is letterlijk overgenomen uit de *Verklaring van het Hof van Friesland* uit 1531. Zie *Chbk* II, 577.

ook buiten de steden – waar van gilden in juridische zin sowieso geen sprake kon zijn – was samenwerking tussen edelsmeden aanwijsbaar. Dat was in de zeventiende eeuw het geval in Heerenveen en Kollum waar op plaatselijk vervaardigd zilver van het eerste gehalte een eigen ‘stadskeur’ werd afgeslagen. Ook in de steden waar de edelsmeden deel bleven uitmaken van een algemeen smedengilde, zoals in Workum, werd gekeurd.

Met deze verruimende maatregel ondermijnde de Friese overheid de economische positie van de edelsmeden in de steden. Dit had alles te maken met de samenstelling van het gewestelijke bestuur. Het platteland beschikte in Friesland over veel politieke macht. De Staten met zijn overwicht van de plattelandskwartieren, beperkten met de *Landsordonnantie* de macht van het ambacht in de steden. Had Karel v als landsheer de stedelijke ambachtslieden nog protectie geboden, na 1602 beschermde de Staten hen in veel geringere mate. In de ogen van de stedelijke meesters stimuleerde de overheid zelfs een oneerlijke vorm van concurrentie. Het heeft er alle schijn van dat de edelsmeden in de steden als reactie op de invoering van de *Landsordonnantie* tot versterking van hun beroepsorganisatie overgingen. Voor deze hogere organisatiegraad betaalden zij uiteindelijk wel een prijs. Het verzoek om goedkeuring van de gildebrieven met een sterk protectionistische inhoud bood de magistraat namelijk de kans hun invloed op deze organisaties te vergroten.⁴⁸ Deze ontwikkeling zette zich in de zeventiende eeuw verder door.⁴⁹

Bert de Munck, Piet Lourens en Jan Lucassen concluderen dat aan de vooravond van de Opstand het systeem van gilden in de Noordelijke Nederlanden wijdverspreid was. De laagste concentratie bevond zich in de provincies Friesland, Groningen en Drenthe.⁵⁰ Aan het begin van de zeventiende eeuw nam het aantal gilden in Friesland toe omdat de edelsmeden zich toen organiseerden. Dat gebeurde in Leeuwarden in 1599/1600, Bolsward in 1608 en Sneek in 1609.⁵¹ De beroepsgroep stelde toen reglementen op die ter goedkeuring aan het stadsbestuur werden aangeboden.⁵² In Leeuwarden betrof het een vernieuwing van regels uit de *Ordonnantie van Schenck van Toutenburgh* (1530). In Bolsward ging het hoogstwaarschijnlijk om een nieuwe gildebrief.⁵³ Voor Sneek staat vast dat het om een nieuw reglement

48 Nijboer, ‘Openen en sluiten’, 173–174.

49 HCL, Netresoluties magistraat en vroedschap, nr. 19, d.d. 27 juni 1671. De stedelijke overheid beval dat gildebroeders noch overliden gevallen van fraude mochten afhandelen zonder daarvan de magistraat op de hoogte te brengen. De uitgedeelde boeten zouden gedeeld worden tussen de politiemeesters en het gilde.

50 De Munck, Lourens en Lucassen, ‘Distribution of craft guilds’, 44.

51 GAS, inv.nr. 993, f. 9–11; Voet, *Merken*², 267. De schrijvers laten het edelsmedengildeboek van Sneek beginnen in 1600. Dit jaartal komt voor op een overzicht van meesters dat achteraf is samengesteld. Het gildeboek bevat vanaf 1641 notulen van de bijeenkomsten.

52 SNOF, GZG Archief van het goud- en zilversmidsgilde, inv.nr. 1–2. Uit de aanhef van de gilderol van Dokkum blijkt dat het edelsmedengilde in 1645 werd bevestigd door het stadsbestuur. Hartelijk dank aan drs. Ihno Dragt voor de toezending van kopieën van deze archiefstukken. Zie *Catalogus Dokkum*, 11; *Merken*², 49.

53 *Merken*², 11; GAB inv.nr. 841. De ondertitel van het gildereglement is ‘Culpa vacare maximum solatium’. Vrij vertaald betekent dat zoveel als: ‘Zonder schuld te zijn, is de grootste troost’. Het Bolswarder gildereglement opent met een overpeinzing over de noodzaak van het opstellen van leefregels voor het gehele menselijke geslacht. Daarbij wordt Cicero aangehaald. Zonder dergelijke regels kon de maatschappij niet goed functioneren.

ging voor de edelsmeden die uit het bredere smedengilde traden.

De combinatie van verschillende beroepen binnen één smedengilde bleef in Friesland toch nog tientallen jaren bestaan. De edelsmeden van Dokkum maakten er in 1619 nog deel van uit. Zij kregen in 1645 een eigen reglement.⁵⁴ In Harlingen bliezen de edelsmeden in 1648 hun gilde nieuw leven in.⁵⁵ Het is niet duidelijk in welk jaar het gilde aanvankelijk is opgericht. Toen de officieren van dit edelsmedengilde in 1744 met Jacob Doedes (Voet nrs. 61/256) de degens kruisten, verwezen zij naar het opzetten van hun 'lichaam' in 1648 en waren zij niet bekend met een eerder oprichtingsmoment.⁵⁶ Behalve voor de hoofdstad⁵⁷ kan voor geen enkele andere Friese stad worden vastgesteld dat edelsmeden al in de zestiende eeuw in een zelfstandig gilde waren verenigd op basis van een officieel goedgekeurd document.⁵⁸ De oprichting van een 'eigen' edelsmedengilde in het eerste decennium van de zeventiende eeuw was bepaald geen bijzondere omstandigheid. Ook buiten Friesland komen we voorbeelden van 'late' oprichting tegen. In Utrecht kon het ambacht zich in 1597 met veel moeite uit een breder verband losmaken⁵⁹ en in Haarlem verwierven de edelsmeden pas in 1639 zelfstandigheid, nadat zij zich van het Sint Lucasgilde hadden losgemaakt.⁶⁰ Een eigen gilde van de edelsmeden in Rotterdam wordt voor het eerst aan het begin van de zeventiende eeuw vermeld⁶¹ en in Zwolle richtten de edelsmeden in 1644 een samenwerkingsverband op.⁶² Het

Maar een gilde kon ook niet bestaan zonder 'seekere particuliere wetten'. Die waren nodig ter bescherming van het ambacht, maar ook noodzakelijk om de eigen gildebroeders te 'imponeren'. Het is goed mogelijk dat het edelsmedengilde kort tevoren een gildebrief liet goedkeuren. Misschien is het gildeplaatje van Bolsward daar het tastbare bewijs van. (Zie H 4) Hier staan namen op gegraveerd van edelsmeden die al niet meer werkzaam waren toen in 1608 de 'nadere artuculen' werden opgesteld. De auteurs van *Merken*² gingen op grond van het woord 'nadere' ervan uit dat het om een vernieuwing van de gildebrief ging. Volgens mij is het eerder een *aanvulling* met praktische afspraken, die nodig was om de beroepspraktijk beter te laten verlopen en buitenstaanders makkelijker te kunnen weren. Maar het is ook mogelijk dat met de 'oudere' gildebrief een document van het bredere smedengilde bedoeld werd. Het woord 'nadere' zou in dat geval 'specifieke' betekenen. Zie GAB, inv. nr. 837 Reglement betreffende het Sint Eloy- of Smidgilde te Bolsward (1587-1749). In dit inventarisnummer bevinden zich ook aanvullende artikelen van het edelsmedengilde uit 1712 en de aanvullingen uit 1749. Daaruit zou afgeleid kunnen worden dat de edelsmeden in 1587 nog deel uitmaakten van het gilde van de smeden. Zie GAB, inv.nr. 838. In dit 'Der smeden gildeboek' (1613-1731) is een afschrift van een gildebrief uit 1594 opgenomen. Hieruit blijkt dat de edelsmeden op dat moment geen deel meer uitmaken van het smedengilde.

54 Tresoar, ORA Dokkum, inv.nr. 74, f. 245 en 247v. 'Stoffel Luities als olderman van het goudsmidgilde te Dokkum en Jan Willems mr. goudsmid (Voet nr. 110) en Lammert Jansen mede gildebroeder, lasthebbende van Piebe Feckes, Lammert Hendrix (Voet nr. 100), Jan Lammerts, Durck Engberts, Goitien Engberts, Dirck Jansen, Marten Claes, Hans Sickes, Lammert Lammerts en Jan Wessels, allen mede gildebroeders'. Vriendelijke mededeling van dhr. Sicco van Albada.

55 *Merken*², 93.

56 GAH, inv.nr. 828. 'Dies is het seeker dat in ieder stadt altoos een besonder goud en silversmidgilde is geweest en als nog wert onderhouden, ten minsten alhier tot Harlingen, [...] geblijkt dat de goud en silversmeeden alhier wel 96 jaaren een gild hebben gehat'.

57 HCL, inv.nr. 127, f. 544-546v.

58 HCL, inv.nr. 126, f. 345-346v. Hendrick Koops (Voet nr. 367) gebruikt in 1589 wel de term 'gilde'. Zie bijlage III.

59 Van den Bergh, *Goud- en zilversmeden Utrecht I*, 33.

60 Voet, *Haarlemsche goud- en zilversmeden*, 35, noot 1.

61 Schadee, *Zilverschatten*, 10.

62 Dubbe, *Zwols zilver*, 21.

uittreden van edelsmeden uit de bredere Sint Eloygilden kende ook een oorzaak die binnen de organisatievorm zelf gezocht moet worden. Het aantal edelsmeden binnen de Friese gilden voor de smeden bereikte rond 1600 een 'kritische massa'.⁶³ De roep om meer autonomie voor de eigen beroepskring kon met de oprichting van een zelfstandig gilde worden gerealiseerd. Een soortgelijke ontwikkeling vond in Utrecht plaats.⁶⁴ Deze ontwikkeling betekende in de praktijk dat de edelsmedengilden voortaan hun eigen zaken moesten gaan regelen en beheren.

6.5 Bestuurlijke organisatie

De edelsmeden in Friesland kenden niet de traditie die tijdens de middeleeuwen in andere steden van de Nederlanden was opgebouwd. Die traditie was sterk verbonden met de katholieke godsdienst. De (her)oprichting van de Friese edelmedengilden vond plaats na de ingrijpende religieuze omwenteling van 1580. De vraag is nu of deze gilden daarna nog bestuurd konden worden door leden die niet waren overgegaan tot de bevoorrechte religie. Onderzoek naar de bestuurscultuur van de gilden in Amsterdam, Den Bosch, Maastricht en steden in de Zuidelijke Nederlanden laat zien dat de bestuurders in de zeventiende en achttiende eeuw vooral uit de kring van de meer gegoede leden werden gerekruteerd.⁶⁵ In deze studie willen we weten of gildeleden, ongeacht hun religieuze achtergrond of sociale status, dezelfde kans maakten om invloed uit te oefenen op het vaststellen van nieuwe regels voor hun beroep en de handhaving daarvan. Tevens moet de vraag beantwoord worden of alle leden van het gilde verantwoordelijkheid mochten dragen voor het toezicht op het gebruik van het wettelijk voorgeschreven gehalte van het edelmetaal in hun stad. Janneke Tump onderzocht de gilden van de ververs, kuipers en edelsmeden in Haarlem en Rotterdam en kwam tot de conclusie dat de toegang van katholieken tot het gildebestuur na 1580 niet bemoeilijkt werd.⁶⁶ Was dat in Friesland ook het geval?

Overal in de Nederlanden vormde het burgerschap een voorwaarde voor verwerving van het gildelidmaatschap.⁶⁷ Toch zijn er duidelijke verschillen tussen de gilden aanwijsbaar. Piet Lourens en Jan Lucassen onderscheiden in de Noordelijke Nederlanden twee gilderegio's.⁶⁸ Anders dan in de oostelijke gebieden konden in Holland, Zeeland en Friesland alle mannelijke inwoners, ongeacht hun re-

⁶³ Montias, *Artists and Artisans in Delft*, 181. De auteur gebruikt dit begrip om duidelijk te maken dat een stad over een minimum aantal kunstschilders moest beschikken, wilde er sprake zijn van het ontstaan van een schildersschool.

⁶⁴ Van den Bergh-Hoogterp, *Goud- en zilversmeden te Utrecht*, 33-37; Slokker, *Ruggengraat*, 38.

⁶⁵ Tump, *Ambachtelijk geschoold*, 50.

⁶⁶ *Ibidem*, 226.

⁶⁷ Aan die voorwaarde werd in Bolsward niet altijd even zwaar getild. Folckert Rochus (Voet nr. 32) werd in 1616 als gildebroeder aangenomen, maar pas in 1617 in het burgerboek van Bolsward ingeschreven.

⁶⁸ Lourens en Lucassen, 'Zunftlandschaften', 11-44.

ligie, het burgerschap krijgen en tot een gilde toetreden. Na 1580 was dat voor de Friese edelsmedengilden nog steeds het geval. Door de omwenteling waren deze gilden nadien niet meer de homogene religieuze organisaties van weleer. Voor de katholieke leden had deze verandering grote gevolgen. Van oudsher speelden rituelen en gebruiken van hun godsdienst een belangrijke rol binnen de broederschap. Aan deze traditie kwam nu abrupt een eind. Ook met betrekking tot de politiek-maatschappelijke positie veranderde er voor deze groep veel. Katholieke stadsbestuurders raakten na 1580 hun bestuurlijke functies kwijt. Bovendien ondervond de doorsnee-katholieke stedeling de omwenteling aan den lijve, omdat zijn rechtspositie veranderde. Hij kreeg voortaan te maken met rechters die uitsluitend uit de gereformeerde burgerij werden gerekruteerd. Ook in hoger beroep speelde dat probleem.⁶⁹

Werkte deze discriminatie ook door binnen het gilde? Het bestuur van een Friese edelsmedengilde bestond doorgaans uit een keurmeester, een olderman en de oudsten. De aftredende keurmeester werd de olderman in het aankomende jaar.⁷⁰ Het toezicht op het edelsmedengilde werd in Leeuwarden aan twee leden uit de raad toevertrouwd, die 'politiemeesters' werden genoemd. Deze functie werd in de hoofdstad anders ingevuld dan in de andere Friese steden. In Bolsward kwam de controle in handen van een olderman die deel uitmaakte van het stadsbestuur.⁷¹ Deze functionaris mocht geen lid zijn van het gilde waarop hij toezicht hield.⁷² Het gilde mocht wel een voorkeur voor zijn olderman uitspreken.⁷³ Toen in 1712 de Bolswarder edelsmeden hun reglement vernieuwden, bepaalden zij in artikel 3 dat de broederschap door middel van stemming een olderman mocht kiezen.⁷⁴ Volgens oud gebruik gebeurde dat in de Broerekerk.

De olderman kon, zolang hij deel uitmaakte van de magistraat, in functie blijven. Deze constructie leidde in potentie tot verstrengeling van belangen. Als stads-

69 Vries, e.a., *Heeren van den Raede*, passim. Uit de biografieën van aan het Hof van Friesland verbonden juristen blijkt dat het merendeel van de raadsheren de Nederduits Gereformeerde religie aanhing.

70 HCL, 1098 Gilden en Beurzen c.a. te Leeuwarden, 1482-1896, inv.nr. 57, f. 1. In 1717 besloot het Leeuwarder gilde dat de gildebroeder, die voor het eerst als keurmeester werd gekozen, 20 carolusguldens moest betalen. Hij betaalde 10 carolusguldens als hij al eens eerder was gekozen. Zie ook Temminck, 'Haarlemse zilversmidsgilde', 21. In Haarlem werd het bedrag dat de keurmeester of deken betaalde gereserveerd voor twee jaarlijkse maaltijden.

71 GAB, inv.nr. 835 en 836; Van der Meulen, 'Gildewezen', 17. In de zestiende eeuw werd de olderman nog gekozen uit het gilde zelf. Deze verandering van de manier waarop de olderman werd gekozen wijst op een intensivering van de greep van het stadsbestuur op het gildewezen.

72 GAB, inv.nr. 842, f. 89v. Dit leidde tot interessante kruisverbindingen. Anne Heerckes Jorna (Voet nr. 37) was tussen 1652 en 1668 regelmatig olderman van het Bolswarder Schippersgilde. In 1657 verantwoordde hij in die hoedanigheid een uitgave voor zilveren haken die door zijn zoon Jan Annes Jorna (Voet nr. 43) waren geleverd. Zie Tresoar, Archief Hof van Friesland, inv.nr. 16527 (1658), sententie nr. 3. In dit proces stond Anne Heerckes Jorna als burgemeester en olderman van het Schippersgilde tegenover de Magistraat van Workum.

73 Tresoar, ORA, Bolsward, inv.nr. 117, f. 6v. d.d. 2 januari 1708. 'Nog sijn binnen geweest de gildemeesters van het silversmeden en coperslagers gilde versoeckende de silversmeden tot haer olderman de old burgemeester Repkema en de coperslagers de vroetsmeester Agema, 't welck toegestaan'.

74 GAB, inv.nr. 837b.

Afb. 18 De Broerekerk in Bolsward (1898).

bestuurder kon een edelsmid als olderman toezicht houden op andere gilden.⁷⁵ Indirect oefenden de gilden dus controle op elkaar uit. Deze constructie verklaart mogelijk de afwezigheid van voorbeelden van ingrijpen door het stadsbestuur in de aangelegenheden van het Bolswarder gilde. Door hun uitgebreide sociaal-politiek netwerk waren de gereformeerde gildeleden als bestuurders in staat veel zaken achter de schermen te regelen. De katholieke leden ontbeerden deze invloed.

Met de afkondiging van de *Landsordonnantie* in 1602 raakte het ambacht in Friesland nauwer betrokken bij de handhaving van het gehalte van het edelmetaal. De keurmeester-generaal mocht – om reiskosten te besparen – voortaan in steden en dorpen waar minimaal drie edelsmeden werkten, een keurmeester aanstellen. Deze stedelijke functionaris werd door twee leden uit het ambacht gecontroleerd. In geval van onenigheid greep de keurmeester-generaal in. Dit was in feite een voorzetting van de praktijk die in 1529 was ontstaan.

De aanstelling van stedelijke keurmeesters verliep in Leeuwarden en Bolsward aan het begin van de zeventiende eeuw niet zonder slag of stoot.⁷⁶ Zeker in Leeuwarden waar het ambacht in de zestiende eeuw gewend geraakt was aan een zekere mate van autonomie onder bescherming van het landsheerlijk gezag, was dat het geval. Omstreeks 1600 werden de hoofdstedelijke gildebroeders geconfronteerd met een magistraat die zich intensiever met hun aangelegenheden wenste te bemoeien. Dit blijkt bijvoorbeeld uit een wijziging van de manier waarop de nieuwe keurmeester werd gekozen. Voortaan zou die ‘met meeste stemmen na bequamenheit van persoon gecozen & gestelt [...] worden & niet bij beurten als plachte geschie-

⁷⁵ Van Eeghen, *De gilden*, 12. In 1669 werd in Amsterdam vastgelegd welke graad van verwantschap tussen de overlieden van één gilde was toegestaan.

⁷⁶ Uit het gildeboek van Bolsward blijkt dat de keurmeester in 1609 de jaarletter C sloeg. Aangezien vanaf 1603 volgens de *Landsordonnantie* en *Instructie* werd gewerkt, zou in 1609 normaal gesproken de jaarletter G zijn gebruikt. Het jaarlettersysteem functioneerde in die eerste fase nog niet optimaal. Zie Wassenbergh, ‘Jaarletters’.

den'.⁷⁷ Het roulatiesysteem, dat alle leden in principe de kans bood keurmeester te worden, werd dus afgeschaft. In de *Ordonnantie van Schenck van Toutenburgh* (1530) was in artikel 7 vastgelegd dat 'opt selve dach de kuermeesteren van huer officie sullen verlaeten worden, ende sullen alsdan by die van ambachte nyeuwe kuermeesteren gecoezen worden'.⁷⁸ Het stadsbestuur schoof een oud gebruik terzijde en vergrootte zijn invloed op de samenstelling van het gildebestuur. Mogelijk was het deze inmenging waarover een twist tussen het edelsmedengilde en de raad ontstond. Op 12 juli 1603 gelastte de raad het gilde een onderkeurmeester aan te stellen onder dreiging van de intrekking van de drie jaar daarvoor herziene gilderol.⁷⁹ Zes dagen later stelde de raad Jacob de Valck (Voet nr. 359) en Claes Douwes (Voet nr. 360) als keurmeesters aan. De religieuze overtuiging van de nieuwe keurmeester vormde geen beletsel voor zijn benoeming.⁸⁰

In Bolsward was aanvankelijk ook weerstand tegen de manier waarop de keurmeester gekozen moest worden.⁸¹ Hier was het niet het gilde, maar het stadsbestuur dat dwars lag. Het weigerde in 1604 uitvoering te geven aan de nieuwe gewestelijke regeling. Als reactie dreigde het college van Gedeputeerde Staten met ingrijpen door 's Lands deurwaarder Jan Lammers. Hij zou in gezelschap van de pas benoemde keurmeester-generaal Sytse Jarichs (Voet nr. 169) naar Bolsward reizen en de magistraat tot acceptatie van de nieuwe regels dwingen. Onder deze druk gaf het stadsbestuur toe. Mogelijk kwam deze uiting van bestuurlijke ongehoorzaamheid voort uit het ingrijpen door het gewestelijk bestuur, dat in essentie een beperking van de stedelijke autonomie betekende. De edelsmeden van Bolsward hadden tot de invoering van de *Landsordonnantie* voornamelijk te maken gehad met stedelijke autoriteiten en in mindere mate met het gewestelijke bestuur.

In de andere Friese steden speelde deze problematiek niet. In Dokkum werden in juli 1604 Willem Jansen (Voet nr. 99) en Lambert Hendricks (Voet nr. 100) door keurmeester-generaal Sytse Jarichs tot keurmeester benoemd.⁸² Deze manier van benoemen had te maken met het ontbreken van een zelfstandig gilde. Ingrijpen door de keurmeester-generaal kwam soms ook voor als er ter plaatse wel een gilde functioneerde. De gildebroeders in Franeker konden het in 1695 niet eens worden over de vraag wie de keurmeester voor het komende jaar moest worden. Keurmeester-generaal Albartus Ketel (Voet nr. 438) bepaalde toen de keuze.⁸³ Voortaan kozen de gildebroeders in de universiteitsstad, in samenspraak met hun olderman en de keurmeester-generaal, een nieuwe keurmeester.⁸⁴

77 HCL, 1098 Gilden en Beurzen c.a. te Leeuwarden, 1482-1896, inv.nr. 57, f. 16.

78 HCL, inv.nr. 126, f. 342v.

79 HCL, M 2, f. 10.

80 De Valck was van 1568 tot 1600 afwisselend burgemeester, gezworene en schepen. Claes Douwes was een katholiek.

81 *Merken*², 12.

82 Tresoar, ORA Dokkum, inv.nr. 19, f. 62.

83 Artikel 10 van de *Landsordonnantie* gaf hem dat recht.

84 *Merken*², 75-76.

Beschikten de Friese edelsmedengilden over een eigen gildehuis? In tegenstelling tot de meeste gilden in de Noordelijke Nederlanden hadden de edelsmeden van Amsterdam wel een eigen onderkomen.⁸⁵ Het kleine gilde van Bolsward bezat tijdens de Gouden Eeuw geen onroerend goed. De broeders vergaderden meestal bij de keurmeester thuis of in een lokale herberg. Nanne Ottema meent dat het edelsmedengilde van Leeuwarden in de zestiende eeuw een gildekamer aanhield.⁸⁶ Tekstbronnen uit het eind van de zestiende eeuw tonen aan dat het gilde bij de keurmeester thuis bijeenkwam. Het was in 1596 in Leeuwarden een goed gebruik dat de nieuw gekozen keurmeester het gilde uitnodigde op brandewijn met basterdsuiker.⁸⁷ Later in de zeventiende eeuw zien we de broeders vooral in herbergen bijeenkomen. In 1717 besloot het gilde dat de jaarlijkse afrekening van de keurmeester niet meer in een 'herberg of wijnhuis' mocht plaats vinden. Voortaan vergaderde het gilde weer bij de keurmeester thuis.

Het conceptreglement van 1749 vermeldt een gildekamer waar de keurmeester zijn werkzaamheden kon uitvoeren.⁸⁸ De ruimte moest geschikt zijn om een groep van ruim twintig mensen in een kring te laten zitten. Het reglement van Leeuwarden beschrijft gedetailleerd hoe de bijeenkomst moest verlopen.⁸⁹ De oudste keurmeester trad tijdens de vergadering als voorzitter op. De jongste keurmeester vervulde naast het secretariaat ook de rol van aanklager. Hij nam de voorzittershamer mee en tikte daarmee als naar de mening van de broeders werd gevraagd. Na de eerste hamerslag schikten de gildeleden zich naar anciënniteit om de tafel. De vergaderorde was streng. Op het moment dat het bestuur met een voorstel kwam of de rondvraag deed, mochten de leden niet interrumpen. Overtreders van deze regel betaalden een stuiver. Het belang van ervaring blijkt uit de status die de oudste van het gilde genoot. Hij ondertekende jaarlijks met een ervaren collega de financiële verantwoording en was aanwezig bij de meesterproef.

Het slotboek van de rekeningen toont aan dat het Leeuwarder gilde in 1606 bij meerderheid van stemmen besluiten nam en soms dagelijks vergaderde.⁹⁰ Het boetenboek laat zien dat ook in de jaren die volgden het gilde regelmatig bijeen kwam. De broeders waren verplicht deze bijeenkomsten bij te wonen. Al in 1530 werden wegblijvers met een boete bedreigd: 'zoe wanneer die kuermeesteren eenige vanden meesteren ofte gesellen ontbieden om oerboer oft proffyt vanden ambachte,

85 Lis en Soly, 'Craft guilds in perspective', 28. Stadsarchief Amsterdam, Archief 366 Archief van de Gilden en het Brouwerscollege, inv.nr. 345. Rekeningen van het goudsmedengilde (1659-1820), f. 1. In Amsterdam bezat het gilde een huis aan de Sint Anna Dwarstraat, dat jaarlijks een bedrag aan huur opleverde.

86 Ottema, *Volkskunst*, 51.

87 HCL, o 8, f. 54-54v.

88 HCL, 1098 Gilden en Beurzen c.a. te Leeuwarden, 1482-1896, inv.nr. 57. Artikel 3 spreekt van 'de gildekamer' en artikel 61 bepaalde dat 'de keurmeester in het vervolg de vrijheyt sal mogen hebben, om een kaemer die geregelder is om in ring te kunnen sitten ten costen van den gilde, mits verteringh niet hoger dan vier cargls.'

89 HCL, 1098 Gilden en Beurzen c.a. te Leeuwarden, 1482-1896, inv.nr. 57.

90 Remmerswaal, *Duurzame alliantie*, 43; Tump, *Ambachtelijk geschoold*, 72. Tump neemt de constatering van Remmerswaal over die in Zeeland weinig tot geen aanwijzingen zag dat de leden op andere dagen bijeen werden geroepen.

dat de geene die ongehoirszaam uijtbleyft ende nyet en komt sal moeten geven telcken Reysen drye grooten Vlaems.⁹¹ In Leeuwarden werden de broeders door een leerjongen van de keurmeester uitgenodigd⁹² en in Bolsward deed de bode van het gilde een rondgang. Het valt op dat de leden in Leeuwarden nogal eens absent waren en dat sommigen vaker verstek lieten gaan. Voor kleine zelfstandigen was het bezwaarlijk het werk voortdurend te moeten onderbreken.

Het eerste artikel van de aanvulling op het Leeuwarder gildereglement uit 1603 bepaalde dat de leden een boete van 3 stuivers moesten betalen indien zij niet verschenen of te laat kwamen.⁹³ Een dergelijk artikel was natuurlijk een handige manier om de gildekas te spekken, maar was ook met name bedoeld als aansporing voor leden die moeite hadden met het verplichtende karakter van het gilde. Het gilde wilde dit absentiegedrag voorkomen tijdens de stemming over de nieuwe keurmeester. Alle leden waren verplicht hierbij aanwezig te zijn. Na 1745 vonden de stemmingen op het Leeuwarder raadhuis plaats. Het animo om nog actief deel uit te maken van het gilde leek toen behoorlijk bekoeld. Het gilde diende een verzoek in om nog slechts eenmaal per jaar te hoeven samenkomen. In 1751 nam het Leeuwarder gilde een nieuw boetenboek in gebruik.⁹⁴ Absentie werd voortaan bestraft met 6 stuivers. Tanende interesse in gezamenlijke activiteiten blijkt in 1748 als de gildeleden tot afschaffing van de maaltijd besluiten. Het zijn aanwijzingen van een afnemend gevoel van onderlinge verbondenheid. In dit licht bezien is het logisch dat de gewestelijke overheid in 1749 een poging ondernam om de gilden weer 'in train' te brengen.

Door de jaarlijkse roulatie van keurmeesters kon zich in Friesland na 1600 geen invloedrijk gildebestuur ontwikkelen. Zeker in Leeuwarden oefende het stadsbestuur met de politiemeesters stevige controle op de gilden uit. In Utrecht voltrok zich een vergelijkbare ontwikkeling.⁹⁵ In Bolsward lijken de gilden meer politieke armslag te hebben gehad, omdat de oldermannen daar zelf vaak deel uitmaakten van een ander gilde. De gilden waren sterk vertegenwoordigd in het stadsbestuur en als oldermannen controleerden zij elkaars beroepsorganisaties. Tabel VI.1 laat zien dat een derde deel van het Bolswarder stadsbestuur in 1664 uit leden van de verschillende gilden bestond.⁹⁶ Dit betekende overigens niet dat alle gildeleden bij

91 HCL inv.nr. 126, f. 342v.

92 De leerjongen van de keurmeester die als bode optrad ontving het overschot op de eindafrekening.

93 Van Dillen, *Bronnen*, 1, no. 1018, 605, d.d. vóór 30 juli 1602; HCL, Keurboek C, f. 328. Het Leeuwarder gilde kende waarschijnlijk de actuele situatie in Amsterdam. In die stad hadden de overlieden van het gilde aan de burgemeesters en schepenen verzocht om verhoging van de boete voor gildebroeders die weigerden voor de overlieden te verschijnen. Volgens de ordonnantie moesten meesters, gezellen en jongens zich in het geval van geschillen in eerste instantie bij de overlieden melden. Ook als overlieden in de winkels inferieur zilver tegenkwamen, dienden de meesters zich bij hen te melden. Het gebeurde regelmatig dat de overlieden een aantal dagen op deze personen moesten wachten. Dit getalm kostte arbeidstijd en dus inkomsten.

94 HCL, 1098 Gilden en Beurzen c.a. te Leeuwarden, 1482-1896, inv.nr. 67.

95 Slokker, *Ruggengraat*, 57.

96 Lis en Soly, 'Craft guilds in comparative perspective', 13. De auteurs merken in zijn algemeenheid op dat de gilden in de Noordelijke Nederlanden over weinig politieke invloed hebben beschikt. De situatie in Bolsward lijkt hier duidelijk van af te wijken.

het nastreven van politieke invloed rekening hielden met soortgelijke verlangens van hun medebroeders. In hoofdstuk 11 zal uiteengezet worden hoe conflicterende politieke ambities leden van het Bolswarder edelsmedengilde als opposenten voor de rechter bracht.

6.5.1 Participatiekansen

Het bestuur van een edelsmedengilde voerde allerlei taken uit, zoals de begeleiding van de aspirant-meesters tijdens de meesterproef, de beoordeling van de proefstukken en registratie van de namen en meestertekens van de nieuwe meesters. De bestuurders schreven vergaderingen uit, deelden boetes uit aan laatkomers en absentes en procedeerden namens het gilde tegen de eigen leden en buitenstaanders. Bovendien spraken zij de leden aan op wangedrag. Het bestuur gaf daarnaast adviezen aan het stadsbestuur en formuleerde aanvullingen op het gildereglement. In hun functie als keurmeester waren de bestuursleden medeverantwoordelijk voor de kwaliteit van het edelmetaal in hun stad en werkten ze soms samen met de keurmeester-generaal.

Historica Janneke Tump onderzocht de kans om toegelaten te worden tot de besturen van de gilden.⁹⁷ Zij wilde weten of toegang tot het bestuur door verslechterende economische omstandigheden beperkt werd. Zittende bestuursleden zouden dan immers eerder geneigd zijn leden uit 'eigen kring' te rekruteren. Zij concludeerde dat in Holland in de zeventiende en achttiende eeuw verschillende religies in de besturen vertegenwoordigd waren.⁹⁸ In Zeeland was dat niet het geval. In die provincie werden katholieken uit de gilden geweerd.⁹⁹ Deze vorm van discriminatie kwam in Friesland niet voor. Thijs constateert dat in de westelijke provincies katholieken wel lid van de gilden konden worden, maar dat ze geen bestuurlijke functies mochten bekleden.¹⁰⁰ Hieronder wordt nagegaan of deze conclusie voor Friesland ook te trekken valt.

De Friese overheid maakte na 1580 actief werk van het bestrijden van vermeende uitingen van 'papisme'.¹⁰¹ Volgens katholieke zegslieden waren de vervolgingen rond 1620 in Friesland en Zeeland het hevigst.¹⁰² In de praktijk kregen katholieke gildeleden met religieuze discriminatie te maken. Zo kochten katholieke inwoners van Leeuwarden in 1605 een boete af die was opgelegd wegens het bijwonen van 'pauselijke ceremonien'.¹⁰³ Onder de overtreders bevond zich de edelsmid Jetse Payes (Voet nr. 547), die een boete van 60 carolusguldens kreeg. Overigens vormde

⁹⁷ Tump, *Ambachtelijk geschoold*, 52.

⁹⁸ *Ibidem*, 74.

⁹⁹ Remmerswaal, *Duurzame alliantie*, 122. De leden van het gilde vermoedden dat er onenigheid zou kunnen ontstaan tijdens de maaltijd.

¹⁰⁰ Thijs, 'Religion and social structure', 166.

¹⁰¹ Tresoar, Archieven van de gewestelijke bestuursinstellingen van Friesland 1580-1795, inv.nr. 2665. In 1616 werd aan 'Cornelis Verhaen ter zake van sijne gedane exploicten soe 't Harlingen, Bolswert als op d' Joure gedaen int belopen die Pausel[ijke P.S] ceremonien aldaer [...] een vergoeding betaald.

¹⁰² Israel, *Republiek*, 419.

¹⁰³ Mensonides en Spanninga, 'De saeck van Leeuwarden', noot 41.

dit vergrijp voor het stadsbestuur geen beletsel hem in het volgende jaar als keurmeester te beëdigen. Er zijn meer aanwijzingen dat kwesties rond het geloof soms niet al te ernstig werden opgevat. Voor de leden van het Leeuwarder gilde was de katholieke eredienst zelfs inzet van weddenschappen. De afspraken werden in het hypotheekboek genoteerd en door leden van het stadsbestuur ondertekend.¹⁰⁴ In aperte gevallen van discriminatie van katholieke medeburgers nam de Leeuwarder magistraat een neutrale houding aan.

Als voorbeeld kan de edelsmid Obbe Claes (Voet nr. 386) dienen, van wie bekend is dat hij katholiek was. Op 5 april 1628 kwam zijn zaak tegen zijdelakenkoopman Christian Laurents voor.¹⁰⁵ De edelsmid was op 20 augustus 1625 in de herberg van Jacob Jacobs door de onder invloed verkerende Laurents toegevoegd: 'dat hij niet burgerlijk handelde, item dat hij heimelijck gaderingen holde.' De edelsmid vond deze laster onverteerbaar en eiste een genoegdoening van 132 goudguldens. Gedaagde Jacobs kon zich nog wel herinneren dat hij op de genoemde tijd in de herberg was geweest, maar hij wist niet meer zeker of hij daar allerlei verwensingen had uitgesproken, omdat hij dronken was geweest. Het Hof geloofde de getuigen die het voor Obbe Claes opnamen, maar reduceerde de boete tot 8 goudguldens. Deze matigende houding van de rechters zal zijn ingegeven door het feit dat een aanzienlijk deel van de stadsbevolking na 1580 katholiek was gebleven. Het toestaan van openlijke discriminatie van deze bevolkingsgroep zou tot een revolutie kunnen leiden en dat was voor stadsbestuurders geen aantrekkelijke gedachte.

Konden de katholieke edelsmeden in Leeuwarden en Bolsward in de zeventiende eeuw deel uitmaken van het gildebestuur? Om die vraag te kunnen beantwoorden, heb ik geprobeerd de religieuze gezindheid van de keurmeesters te achterhalen. De gedachte was daarbij dat een katholieke geloofsovertuiging na 1580 een belemmering zou kunnen vormen voor een benoeming. De gegevens zijn gebaseerd op een lijst met namen van Leeuwarder keurmeesters die Rinske Visscher in 1932 samenstelde.¹⁰⁶ De kunsthistorica Marlies Stoter constateerde dat godsdienst in Leeuwarden lange tijd geen rol leek te spelen bij de benoeming van de keurmeesters.¹⁰⁷ Die conclusie is juist, maar het verhaal ligt enigszins genuanceerder. Inderdaad waren vanaf het einde van de zestiende eeuw zowel gereformeerden als katholieken in deze functie actief. De katholieke keurmeesters waren achtereenvolgens: Paye Jetses (1596), Claes Douwes (1603), Jetze Payes (1606), Obbe Claes

104 HCL, gg 6, f. 102-102v en 140v-141v.; *Merken*¹, 253. Op 6 augustus 1609 had Sipcke Arents (Voet nr. 549) aan Jetse Payes een gouden bagge of oorbel gegeven onder de voorwaarde dat Payes het juweel zou mogen houden als de katholieken in Leeuwarden voor mei 1610 hun religie vrijelijk zouden mogen uitoefenen. Mocht dat niet het geval zijn, dan zou Payes een bedrag van 53 carolusguldens moeten betalen. Getuigen van deze weddenschap waren de goudwerkers Jan Geerts Gorp (Voet nr. 548) en Daniël de Roussian. Sipcke Arents overleed voordat de uitkomst van de weddenschap bekend was. Zijn weduwe Boele Folckerts Broersma streek later de winst op.

105 HCL, o 29, f. 14-14v.

106 Visscher, *Merken*¹, 88-95.

107 Stoter, *Lelie in zilver*, 13.

(1620; 1630; 1639), Jarich Gerrits van der Lely (1642; 1648; 1655; 1663)¹⁰⁸ en Rintje Jans (1656; 1664). Tiaerd van der Lely was in 1667 keurmeester en in 1670 voorlopig de laatste katholiek in deze functie. Hij had zich kritisch uitgelaten over een uitspraak van het college van Gedeputeerde Staten en was voor deze ‘impertinentie’ uit het keurmeesterambt gezet. In geval van herhaling zou hij met nog zwaardere middelen worden vervolgd.¹⁰⁹

De uitsluiting van katholieken in het laatste kwart van de zeventiende eeuw staat mogelijk in verband met intensivering van het antipapisme; een gevolg van toeneemende internationale spanningen.¹¹⁰ De Republiek had sinds de Vrede van Münster in 1648 geen grote oorlog op zijn grondgebied gekend, maar in 1672 brak opnieuw een strijd uit met katholieke opposanten. Het Frankrijk van Lodewijk XIV bleef ook na de Vrede van Nijmegen (1679) een gevaarlijke tegenstander. De intrekking van het Edict van Nantes in 1685 leidde in de Republiek tot een heropleving van het antikatholieke sentiment.¹¹¹ De Negenjarige Oorlog (1688-1697) zorgde er bovendien voor dat de Friese bevolking aan den lijve ondervond dat strijd grote financiële offers vroeg. Het gewestelijke bestuur liet zich ook niet onbetuigd en ging in 1681 over tot positieve discriminatie van ambachtslieden die de bevoorrechte religie aanhingen.¹¹² De Friese Staten boden toen aan elke gereformeerde nieuwkomer een aantal financiële voorrechten: vrijheid van belasting voor twaalf jaar van alle ‘extraordinaris lasten of schattingen’, vrijstelling voor twaalf jaar van hoofd- en schoorsteengeld én vrijheid van gilden – ‘indien zij kunnen aantonen meester te zijn geweest mogen zij onbekommerd hun handwerk uitoefenen’.

Na ruim dertig jaar was Johannes Jans de Vos (1696; 1702) de eerstvolgende katholieke keurmeester in de hoofdstad. De Vos en Rembartus de Vijscher (1700) vervulden daarna jarenlang de rol van oudste van het gilde. Dat lijkt te wijzen op genormaliseerde betrekkingen, maar als actieve leden van de katholieke gemeenschap werden ze wel slachtoffer van afpersing.¹¹³ In de achttiende eeuw zijn de katholieke broeders minder vaak keurmeester geweest. Het valt op dat Johannes van der Lely (Voet nr. 444), die zo geroemd wordt vanwege zijn meesterschap, nimmer het ambt bekleedde. Als oudste lid van het gilde ondertekende hij wel jaren-

108 Tresoar, NT 5.26 Resoluties Staten van Friesland, f. 3, d.d. 24 april 1651. Besluit om aan alle volmachten ten Landdage een penning ter herdenking van de Vrede van Münster te schenken. Vier leden uit het Mindergetal kregen opdracht bij Jarich Gerrits van der Lely de laagst mogelijke prijs te bedingen. De Staten hadden er duidelijk geen moeite mee een dergelijke opdracht aan een katholiek te gunnen.

109 Tresoar, Archiven van de gewestelijke bestuursinstellingen van Friesland 1580-1795, inv.nr. 2031, d.d. 16 februari 1670. Keurmeester-generaal Harmen Jacobs Raapsvelt (Voet nr. 403) ontving een kopie van deze beslissing. In de bescheiden van het gilde is geen spoor van deze kwestie aangetroffen. Ook in Bolsward zijn belastende documenten uit het gildeboek verdwenen. Zie hoofdstuk 8 en de biografie over Jan Jacobs Munnickhuys.

110 HCL, M 12, f. 380. Elias van der Wiere (Voet nr. 430) werd in 1679 door de magistraat als collecteur van het Stads Weeshuis afgezet toen bleek dat hij diaken van de Franse kerk was.

111 Israël, *Republiek*, 717; Bakker, *Gezicht op Leeuwarden*, 64. De auteur is van mening dat in de loop van de zeventiende eeuw de bejegening van katholieken steeds toleranter werd.

112 Tresoar, Resoluties Staten van Friesland, d.d. 15 oktober 1681, f. 112v.

113 Tresoar, Archief Hof van Friesland, inv.nr. 8804. De wachtmeester Sjoerd Hania werd om die reden aangeklaagd.

lang het slot van de rekening. Ook zijn zoon Gabinus (Voet nr. 470) was nimmer keurmeester. Met Frederik Sijlstra (Voet nr. 484) trad pas in 1755 weer de eerstvolgende katholieke keurmeester aan.¹¹⁴

Voor Bolsward zijn geen eigentijdse namenlijsten van keurmeesters overgeleverd. Uit het gildeboek en aanvullende bronnen blijkt dat de katholieke gildeleden in de zeventiende eeuw wel verantwoordelijkheid droegen voor de kwaliteit van het edelmetaal in hun stad. Dat lijkt logisch als in ogenschouw wordt genomen dat juist in Bolsward relatief veel katholieke edelsmeden werkten. Het stadsbestuur trad bij tijd en wijle wel voortvarend op tegen de 'papisten'. Toen de Staten van Friesland in 1652, in navolging van de Staten-Generaal, tot vernieuwing van het antikatholieke plakkaat hadden besloten, moest de jezuïetenpater Johannes Cachopin de Laredo ten overstaan van burgemeester Frans Ariens Riemersma (Voet nr. 33) zweren zich aan de wetten van het land te zullen houden.¹¹⁵ Het stadsbestuur tolereerde de aanwezigheid van katholieke geestelijken op grond van dezelfde pragmatische overwegingen als hun collega's in Leeuwarden: te strenge vervolging zou tot oproer kunnen leiden.

Hoe was het gesteld met de sociale contacten van de leden met een verschillende godsdienstige overtuiging binnen het Bolswarder edelsmedengilde? Er zijn talloze voorbeelden die aantonen dat katholieke gildebroeders in het dagelijks leven ook buiten het gilde met hun gereformeerde collega's optrokken. Ze bezochten gezamenlijk de lokale herbergen en deden zaken met elkaar, hetgeen overduidelijk uit de biografische schetsen in deel v naar voren komt. De onderlinge verhoudingen kwamen van tijd tot tijd zeker onder druk te staan als antipapisme weer de kop opstak. Een dergelijk moment deed zich in 1733 voor toen de openbare aanklager in Bolsward een onderzoek instelde naar de activiteiten van de rooms-katholieke priester Philipus Logé, van wie beweerd werd dat hij tot de Orde van de Jesuïeten behoorde.¹¹⁶ Het college van Gedeputeerde Staten hield de zaken scherp in de gaten. In 1734 informeerde gedeputeerde Willem van Haren naar de activiteiten van de wereldheer Frans de Koningh uit Antwerpen.¹¹⁷ Het college gaf het Bolswarder stadsbestuur toen opdracht bij de katholieke ingezetenen huiszoeking te verrichten naar wapenbezit. De burgemeesters dienden een lijst met gevonden wapens te overhandigen. 'Paapse stoutigheden' werden in nieuwe plakaten ten strengste verboden. Het stadsbestuur rapporteerde uiteindelijk dat de huizen van katholieke

¹¹⁴ HCL, 1098 Gilden en Beurzen c.a. te Leeuwarden, 1482-1896, inv.nr. 57. In Amsterdam werd schamper gedaan over personen die op de functie van deken en keurmeester aasden vanwege de extra inkomsten die het baantje opleverde.

¹¹⁵ Tresoar, ORA Bolsward, inv.nr. 15, f. 208. Zie Tresoar, bib. 3834 G. Dit plakkaat werd in 1652 gedrukt bij Claude Fonteyne onder de titel *Placcaet in houdende verbodt dat ghene Jesuiten, priesters, papen, monicken off andere geordende personen van de Roomsche gesinden in dese landen sullen moghen komen ofte verblijven*. Het Bolswarder stadsbestuur toonde nogal coulance. De katholieke geestelijken dienden aan te geven bij wie zij onderdak hadden gekregen. Cachopin de Laredo verbleef bij Orck van Hoytema.

¹¹⁶ Tresoar, ORA Bolsward, inv.nr. 1, f. 406-407v.

¹¹⁷ Tresoar, ORA Bolsward, inv.nr. 6, f. 160-174v, d.d. 22 juni-8 september 1734. Zie Oldenhof, *Schuilkerkjes*, 351-365. Deze roerige periode staat bekend als de 'Sint Janspaniek'.

burgers waren omsingeld, zodat priesters niet konden ontsnappen. Maar dienstmeiden vertelden dat de geestelijken de stad al eerder hadden verlaten. Aangezien rond 1734 alle edelsmeden, behalve Egbartus Teeklenburg (Voet nr. 59) van gereformeerde huize waren, zullen deze troebelen binnen het edelsmedengilde waarschijnlijk minder spanningen teweeg hebben gebracht dan rond 1672, toen een derde deel van het gilde het katholieke geloof aanhing.¹¹⁸

6.6 Politieke invloed

Over de politieke invloed van de gilden in Friesland zijn tot nu toe voornamelijk algemene uitspraken gedaan. De historicus Oebele Vries meent dat over de wijze waarop de gilden in Leeuwarden politieke invloed hadden niet veel bekend is, maar dat het zeker is dat ze in 1481 invloed kregen.¹¹⁹ De historicus Harm Nijboer ziet vóór 1550 geen duidelijke aanwijzingen van intensieve bemoeienis van het Leeuwarder stadsbestuur met de organisatie of het beleid van de gilden.¹²⁰ Hij baseert dat inzicht op het niet-bestaan van gildereglementen van vóór die tijd. De hoofdstedelijke gilden bemoeiden zich wel met het stadsbestuur en traden min of meer als gelijken van de stedelijke autoriteit op. In Leeuwarden bezaten de gilden relatief veel macht. Die toestand veranderde rond 1600, omdat de gilden toen voor de goedkeuring van hun reglementen afhankelijk werden van het stadsbestuur. De historicus Maarten Prak stelt dat de politieke rol van de gilden in Friesland in de zestiende eeuw verwaarloosbaar was.¹²¹ Ook in Holland was dat het geval. Halverwege de achttiende eeuw wist in Amsterdam slechts één deken door te dringen tot de vroedschap.¹²² Catharina Lis en Hugo Soly zijn van mening dat de gilden in de Noordelijke Nederlanden zelden enige formele politieke macht bezaten.¹²³

Gilden in Friesland mogen als organisaties niet over formele politiek macht hebben beschikt, een individuele edelsmid kon in de jaren dat hij deel uitmaakte van het stadsbestuur wel voor de belangen van zijn beroepsgroep opkomen. En als leden van een bepaald gilde in ruime mate in het stadsbestuur vertegenwoordigd waren, beschikten ze wellicht over meer politiek gezag dan tot nu toe is aangenomen. In Bolsward hadden de gilden weliswaar geen directe zeggenschap over de samenstelling van het stadsbestuur, maar ze konden wel politieke invloed uitoefenen als ze door hun leden sterk vertegenwoordigd waren in het stadsbestuur. Dit was voor het gilde van de edelsmeden zeker het geval. Gedurende de zeventiende

118 Tresoar, ORA Bolsward inv.nr. 244. Op 6 januari 1721 vroeg Pieter Horrius (Voet nr. 54) toestemming voor het organiseren van een verloting. Egbartus Teeklenburg keurde toen in opdracht van het stadsbestuur het goud en zilver.

119 Vries, 'De steden oan it roer', 77.

120 Nijboer, 'Openen en sluiten', 162.

121 Prak, 'Corporate politics', 83.

122 *Ibidem*, 102.

123 Lis en Soly, 'Craft guilds in comparative perspective', 10.

en achttiende eeuw maakten de gereformeerde gildeleden structureel deel uit van de vroedschap. Zij bekleedden met regelmaat het burgemeestersambt. Tabel VI.I toont de samenstelling van het stadsbestuur in 1664 en laat zien dat zeker een derde deel bij een gilde aangesloten was.¹²⁴ Onder hen bevonden zich vijf edelsmeden en één van hen was burgemeester. Mannen als Frans Ariens Riemersma (Voet nr. 33) en Anne Heerckes Jorna (Voet nr. 37), Pieter Jansen Poelgeest (Voet nr. 39), Claes Clasen Balck (Voet nr. 50), Jan Jacobs Munnickhuys (Voet nr. 46) en Gerrit van Velsen (Voet nr. 62) waren invloedrijke figuren, die door hun contacten met de bestuurlijke elite in het gewest, het maatschappelijke niveau van de eenvoudige ambachtsman ontstegen. Het valt op dat de edelsmeden in Leeuwarden, in vergelijking met hun collega's in Bolsward, veel minder vaak deel uitmaakten van het stadsbestuur.¹²⁵

Behalve op stedelijk niveau bliezen de Bolswarder edelsmeden ook in de Friese Staten hun partijtje mee. Tabel VI.II laat zien dat ze hun stad menigmaal tijdens de Friese Landdagen vertegenwoordigden. De politieke contacten van Bolswarder edelsmeden reikten in sommige gevallen zelfs tot de stadhouder.¹²⁶ Gecombineerd met hun andere functies – ze traden ook als olderman over de andere gilden op – namen de gereformeerde edelsmeden van Bolsward zowel op stedelijk als op gewestelijk niveau dus invloedrijke posities in.

6.7 De economische rol van het gilde

In het tweede hoofdstuk is aangetoond dat het aantal edelsmeden in Friesland aan het eind van de zestiende eeuw sterk toenam ten gevolge van de bevolkingsgroei die in toenemende mate de mogelijkheid schiep het beroep uit te oefenen. Rond 1600 maakten de edelsmeden zich in een aantal Friese steden los uit de algemene smedengilden. Zij richtten eigen gilden op en trachtten door middel van allerlei reglementen bestaanszekerheid voor hun leden op te bouwen. In die zin voldoen de Friese edelsmedengilden aan de omschrijving die op dit moment onder sociaal-economische historici gangbaar is.¹²⁷ Volgens historicus Bert Remmerswaal probeerden de gilden deze primaire doelstelling te bereiken door op te treden als exclusieve leveranciers van kwaliteit.¹²⁸ Die exclusiviteit werd gewaarborgd door gildedwang, opleidingsmonopolie en permanente kwaliteitsbewaking. Op grond van zijn lidmaatschap behoorde de edelsmid tot een selecte groep en het gilde beschermde zijn bevoorrechte positie. De gildebrieven waren bedoeld om de concur-

¹²⁴ Schotanus, *Beschrijvinge van de heerlijkheydt van Frieslandt*.

¹²⁵ Lijsten met de namen van de Leeuwarder stadsbestuurders zijn op de website van het HCL te raadplegen. *Catalogus Dokkum*, 17. In Dokkum waren de edelsmeden ook in het stadsbestuur vertegenwoordigd.

¹²⁶ Visser, *Gloria Parendi*, 644

¹²⁷ De Munck, Lourens en Lucassen, 'The establishment and distribution of craft guilds in the Low Countries', 32.

¹²⁸ Remmerswaal, *Een duurzame alliantie*, 186.

rentie van buitenaf het hoofd te bieden, maar ook om de interne spanningen weg te nemen. De steun van de overheid aan de gilden was een voorwaarde voor het bereiken van de doelstelling. We zagen eerder dat de belangen van de gewestelijke en de stedelijke overheid niet altijd parallel liepen. In Leeuwarden, en in mindere mate in Bolsward, was er bovendien sprake van een toegenomen integratie van de stedelijke economie in de nationale economie.¹²⁹ In deze paragraaf wordt ingegaan op de vraag op welke manier de edelsmedengilden in Leeuwarden en Bolsward hun ambacht organiseerden om hun primaire doelstelling te bereiken: bescherming van de economische belangen van de aangesloten leden. Welke interne regels stelden zij daarvoor op en in hoeverre conformeerden de leden zich aan deze regels?

Met de toename van het aantal edelsmeden in Friesland nam ook de druk vanuit de markt toe. Het was geen toeval dat het Leeuwarder edelsmedengilde in 1600 een nieuw reglement opstelde. In 1608 gebeurde dat in Bolsward en een jaar later volgde het gilde van Sneek. Het ligt voor de hand dat deze corporaties van elkaar hebben geweten dat er nieuwe of vernieuwde reglementen door collega's in de andere steden werden opgesteld. Het valt soms zelfs af te lezen aan de letterlijk van elkaar overgenomen formuleringen. Daarnaast staat vast dat er veel contact is geweest tussen individuele leden van de verschillende edelsmedengilden. Daarbij valt te denken aan relaties door huwelijken, handelscontacten en verhuizingen. Bewijzen van officiële contacten tussen de gilden met betrekking tot hun reglementen, zijn ook bekend. In 1774 betaalde het Leeuwarder gilde aan een klerk voor het 'copieeren van de wet van Dock[um]'.¹³⁰

Hoe beschermde het gilde de economische belangen van zijn leden? In 1608 stelde het edelsmedengilde van Bolsward twaalf 'nadere' artikelen op. De doelstelling van het reglement komt in de aanhef duidelijk tot uiting. Een goed functionerend gilde dient over speciale regels voor het ambacht te beschikken met een verplichtend karakter voor alle aangesloten leden. Het was dus een document dat in eerste instantie intern gericht was, bedoeld om het gedrag van de leden te sturen. De regels beschrijven vooral de organisatorische kant van het beroep. Harm Nijboer concludeert in navolging van Maarten Prak, dat gildereglementen uit de zestiende en zeventiende eeuw vooral afspraken over de kwaliteit en de gebruikte grondstoffen bevatten en veel minder vertellen over de kwaliteit van het vakmanschap.¹³¹ Dat is niet verwonderlijk, omdat afspraken over het vakmanschap van de edelsmeden niet zozeer waren vastgelegd in gildereglementen, als wel in de algemene richtlijnen die door de landsheerlijke overheid waren vastgesteld. In Friesland golden sinds 1529 en 1544 ordonnanties waarin de eisen met betrekking tot de kwaliteit van het edelmetaal en de meesterproef waren omschreven.¹³²

De gilderol van Bolsward bevat afspraken over onderlinge concurrentieverhou-

129 Nijboer, 'Openen en sluiten', 174.

130 HCL, 1098 Gilden en Beurzen c.a. te Leeuwarden, 1482-1896, inv.nr. 67.

131 Nijboer, *De fatsoenering van het bestaan*, 93.

132 HCL, 1098 Gilden en Beurzen c.a. te Leeuwarden, 1482-1896, inv.nr. 57.

dingen. Bolswarder meesters mochten volgens artikel XII niet meer dan vijf tonnen houtskool kopen zonder de andere leden daarvan op de hoogte te stellen. Het betrof hier een afspraak over de brandstof die nodig was voor het productieproces.¹³³ Ook ten aanzien van het gebruik van halffabricaten maakte het gilde afspraken. In Bolsward ben ik geen interne conflicten over beroepsmatige afspraken tegengekomen. Maar in Leeuwarden hielden de broeders zich niet altijd aan de voorschriften en dat zorgde geregeld voor gedoe. Het gilde bleek dan bereid tegen zijn eigen leden te procederen.¹³⁴

6.7.1 *De casus Jacob de Valck (1607)*

De 'Friese Voet' schetst een beeld van redelijk harmonieuze omgangsvormen binnen het edelsmedengilde van Leeuwarden.¹³⁵ Mijn onderzoek toont echter aan dat de broeders in werkelijkheid regelmatig met elkaar overhoop lagen. Vaak waren het ordinaire ruzies over geld of reputatieverlies. In hoofdstuk 9 wordt daarop nader in gegaan. In deze paragraaf volstaat een voorbeeld waarbij economische afspraken overtreden werden. Het gilde trad in een dergelijke geval tegen één van zijn leden op.

In 1607 daagde het Leeuwarder edelsmedengilde Jacob de Valck (Voet nr. 359) voor het gerecht.¹³⁶ Volgens Sipcke Arents (Voet nr. 549), Willem Wilkes (Voet nr. 383), Wyntje Eelckes (Voet nr. 379), Frans Cornelis Roos (Voet nr. 381), Pieter Yskes (Voet nr. 550) en Jetse Payes (Voet nr. 547) had De Valck zonder de goedkeuring van het gilde van een vrouw op Ameland 'over de 200 vischbenen' gekocht.¹³⁷ Hiermee had hij niet volgens de gilderol gehandeld en dat leverde hem een boete op. De Valck weigerde die te betalen. Het gilde had daarop contact gezocht met de verkoopster en confronteerde de overtreder tijdens een speciale bijeenkomst met een brief waarin de vrouw de aanklacht bevestigde. De Valck had het papier uit handen van de keurmeester gegrist, verscheurd en de snippers in de gildekist gesmeten. Deze overtreding kwam hem op een boete van 6 carolusguldens te staan. Toen De Valck de strafmaat vernam, was hij andermaal uit zijn slof geschoten en

¹³³ Temminck, 'Haarlemse zilversmidgilde', 23. In Haarlem bezat het edelsmedengilde het monopolie op de verkoop van houtskool.

¹³⁴ Remmerswaal, *Duurzame alliantie*, 187. Volgens de auteur zocht het stadsbestuur bij conflicten naar consensus omdat conflicten het evenwicht verstoorden en dat kon leiden tot onrust.

¹³⁵ Het gaat hier om de verschillende edities van *Merken van Friese goud- en zilversmeden*.

¹³⁶ HCL, O 12, f. 1-6v. Vgl. *Merken*. 14. Visscher noemde wel de rechtszaak, maar niet de oorzaak.

¹³⁷ HCL, 1098 Gilden en Beurzen c.a. te Leeuwarden, 1482-1896, inv.nr. 56. In 1603 werd een aanvulling op de gilderol van 1600 door het stadsbestuur toegestaan. In artikel 11 werd bepaald dat leden van het gilde niet meer dan '100 visbienen' mochten kopen. Kochten ze meer, dan moesten ze de andere gildeleden daarvan op de hoogte stellen. Zie ook SNOF, GZG, inv.nr. 1-2. Ook in Dokkum maakte het gilde hierover afspraken. Artikel 11 (sic!) van het reglement bepaalde dat 'oock niemantd uijt den gilde mogen copen kolen, wijnstien, visbienen (over 't hondert visbienen) [...] zou mogen kopen zonder dat de andere gildeleden hier een aandeel in zou kunnen krijgen. Deze tekst lijkt letterlijk overgenomen uit de Leeuwarder ampliatie van 1603. Zie HCL, z 19, f. 12. In 1633 komen in de boedelinventaris van Jan Wierds (Voet nr. 394) ook 'visbienen' voor. Zie ook Tresoor, ORA Franeker, inv.nr. 133, f. 216ev. In deze boedelinventaris van Adriaen Joostes uit 1625 wordt een 'een korff met vischbeen' omschreven. Vriendelijke mededeling van dhr. Gerard Mast.

had zijn vakbroeders toegeschreeuwd: ‘Het gilde handelt met mij als prachers.’ Het gilde eiste nu wegens belediging een genoegdoening van 16 goudguldens.

In eerste instantie wees het gerecht de eis van beide partijen af. De zaak kwam op 24 december 1607 opnieuw voor.¹³⁸ Nu waren het Sipcke Arents als keurmeester en Jetse Payes als olderman, die samen met Paye Jetses (Voet nr. 353) en Claes Douwes (Voet nr. 360), als oudsten van het gilde, de zaak namens het gilde kwamen toelichten.¹³⁹ Het gerecht stelde het gilde in het gelijk en veroordeelde De Valck tot een boete van 6 carolusguldens. Over de rekening van de juridische bijstand werden alle gildeleden geconsulteerd en ze besloten eensgezind deze hoofdelijk om te slaan. Een zakelijke ruzie binnen het gilde werd in dit geval niet intern opgelost maar werd een zaak van het stadsgerecht. Het toont aan dat het gilde bereid was om over dit soort zaken te procederen. Daarbij schuwden de broeders niet een invloedrijke figuur aan te pakken. Jacob de Valck maakte aan het eind van de zestiende eeuw regelmatig deel uit van het Leeuwarder stadsbestuur.

6.8 Inkomsten en uitgaven

De gespecificeerde rekeningen over de periode 1606-1609 laten zien waaraan het Leeuwarder gilde zoal zijn geld uitgaf. Het valt op dat het gilde in deze jaren relatief veel kosten maakte voor juridische bijstand; een gevolg van de conflicten met handelaren en eigen leden. Uit grafiek VI.III valt op te maken dat de uitgaven van het Leeuwarder gilde in de zeventiende eeuw – op een enkele uitzondering na – altijd hoger waren dan de inkomsten. De uitgaven stegen voortdurend, maar de inkomsten groeiden niet in hetzelfde tempo mee en een negatief eindsaldo was het gevolg. Bij het opmaken van de eindafrekening op Sint Andriesdag moesten de gildeleden het verschil bijpassen. Dat bedrag liep in 1670 op tot 17 carolusguldens (340 stuivers) per broeder. Dit was een forse extra contributie als bedacht wordt dat bij intrede in het gilde 3 goudguldens (84 stuivers) betaald werd door een stadgenoot die voor de proef was geslaagd.¹⁴⁰ In 1712 werd in Bolsward afgesproken dat alle broeders jaarlijks 50 stuivers zouden bijdragen ter ‘maintenie’ vant gilt.¹⁴¹

De gildekas werd ook aangevuld uit andere bronnen. Eenmaal voor de meesterproef geslaagd, betaalde een nieuw gildelid entreegeld. Ook voor de proefmaaltijd ontving het gilde een bijdrage. Een startende edelsmid betaalde daarnaast voor de registratie van zijn meesterteken op de stedelijke insculptieplaat. In Leeuwarden betaalde hij ook voor het schilderen van zijn meesterteken op het gildebord. Het toezicht op de naleving van de kwaliteitsregels leverde in beslag genomen voor-

¹³⁸ HCL, o 12, f. 95v-96v.

¹³⁹ HCL, 1098 Gilden en Beurzen c.a. te Leeuwarden, 1482-1896, inv.nr. 65. Volgens het rekeningboek ontvingen deze gildeleden voor hun getuigenis elk 10 stuivers uit de gildekas.

¹⁴⁰ Remmerswaal, *Duurzame alliantie*, 42. In Zeeland bedroeg de jaarlijkse contributie enkele stuivers.

¹⁴¹ GAB, inv.nr. 837b. ‘Articulen raakende het gold en silversmits gilt’, artikel 4.

werpen op. De afgekeurde stukken spekten de gildekas. In 1620 sprak het gilde van Bolsward af dat een gildebroeder die ‘mochte geraecken in vaute van kuerijnghe van syluer’, een boete moest betalen.¹⁴²

Boetes vormden een belangrijke bron van inkomsten. Nico Slokker beschouwt ze als negatieve selectieve prikkels, nodig om de leden betrokken te houden en te laten handelen op een op de groep gerichte wijze.¹⁴³ De broeders waren verplicht de vergaderingen bij te wonen. Die werden in Leeuwarden soms kort na elkaar uitgeschreven. Bepaalde leden kwamen regelmatig niet opdagen hetgeen de vele boetes voor absentie verklaart. Drie jaar na de vaststelling van de gilderol (1599/1600) voegde het Leeuwarder gilde nieuwe regels toe.¹⁴⁴ Leden die ondanks een uitdrukkelijk verzoek van de keurmeester niet kwamen opdagen, zouden in het vervolg beboet worden. De introductie van een dergelijke regel doet vermoeden dat gildeleden zich niet veel gelegen lieten liggen aan deze bijeenkomsten en dat financiële prikkels nodig waren om hun aanwezigheid af te dwingen. De overeenkomst met een soortgelijk maatregel, in 1602 door het edelsmedengilde van Amsterdam genomen, is opvallend.¹⁴⁵

Het was dus zaak de leden tijdens de bijeenkomsten op hun aanwezigheid te controleren. Op welke wijze kon het gildebestuur overzicht houden? In de inventarissen van de edelsmeden worden zilveren gildepenningen beschreven. Deze penningen werden gebruikt om de presentie van de leden tijdens de vergaderingen te registreren. De bode of jongen van het gilde ging vooraf aan de bijeenkomst bij de leden langs en haalde de penningen op. Na vergaderingen of uitvaarten werden ze weer geretourneerd.¹⁴⁶ In Bolsward werd in 1712 de zaak goed op scherp gezet. In artikel 10 van de aanvullende gildeartikelen werden de broeders opgedragen binnen ‘het loopende uur’ te verschijnen als zij door de bode of loopjongen waren gesommeerd om bij de keurmeester te verschijnen.¹⁴⁷

Het gezamenlijk gebruik van de lavuurmolen is één van de weinige voorbeelden van economische samenwerking binnen de Friese edelsmedengilden.¹⁴⁸ De broeders in Leeuwarden deelden in de kosten van de ‘meulen ende tot die fjsel [...]’. De hoogte van het bedrag verschilde per stad. In Leeuwarden betaalden de nieuwe le-

¹⁴² GAB, inv.nr. 841, d.d. 22 november 1622. Met deze zinsnede zal bedoeld worden dat gildebroeders die hun werk niet laten keuren, in een boete zullen vervallen die aan het gilde toekomt. Daarmee hielden de Bolswarders zich niet aan het voorschrift uit de *Ordonnantie van 1529*, waarin het boetesysteem nauwkeurig was omschreven. De boetes zouden verdeeld moeten worden over het landsbestuur, de keurmeester en de aanbrengrer. Zie *Chbk*, II, 187. Zie Voet, *Merken*¹, 118-119. De auteur merkte tijdens zijn onderzoek aan de voorwerpen op dat de gewoonte om alleen met het meesterteken te tekenen vaak aanleiding was om het werk niet volledig te laten keuren.

¹⁴³ Slokker, *Ruggengraat*, 144-145.

¹⁴⁴ HCL, 1098 Gilden en Beurzen c.a. te Leeuwarden, 1482-1896, inv.nr. 56, f. 6.

¹⁴⁵ Van Dillen, *Bronnen*¹, I, no. 1018, 605. Dit verzoek van de overlieden van het gilde dateert van vóór 30 juli 1602.

¹⁴⁶ Met dank aan drs. Chris Teulings die een proefschrift over zilveren gildepenningen voorbereidt.

¹⁴⁷ GAB, inv. 837.

¹⁴⁸ HCL, 1098 Gilden en Beurzen c.a. te Leeuwarden, 1482-1896, inv.nr. 65, ongef. De lavuurmolen was gevuld met kwikzilver en werd gebruikt om uit het vijlsel goud- en zilverstof terug te winnen.

den een rijksdaalder (50 stuivers) en in Bolsward 6 carolusguldens (120 stuivers). De Leeuwarders beperkten gedurende de zeventiende eeuw het uitlenen van hun lavuurmolen aan buitenstaanders. In 1659 kwam het zelfs tot een uitleenverbod. Maar het Leeuwarder rekeningboek toont aan dat de molen in de achttiende eeuw aan de broeders in Dokkum is uitgeleend.¹⁴⁹ De hechte relatie tussen deze twee gilden bestond ook al rond 1700, toen de Dokkumer meesters vanwege de krimp van hun gilde op de hoofdstad waren aangewezen voor de keuring van hun werk. In 1749 kreeg de Leeuwarder gildeknecht de taak de lavuurmolen te brengen bij de meester die hem nodig had. Hij moest er tevens voor zorgen dat de gebruikers de hoeveelheid kwik op peil hielden. Pieter Meeter (Voet nr. 507) ontving in 1777 ruim 54 carolusguldens voor de aanschaf van een nieuwe ‘krets molen’.¹⁵⁰

De gildebroeders namen in hun reglementen ook afspraken over de prijs van het edelmetaal op om te voorkomen dat onder de vaste verkoopprijs werd verkocht. Op 22 december 1622 vergaderde het gilde van Bolsward thuis bij Frans Arians Riemersma (Voet nr. 33).¹⁵¹ De leden spraken toen af dat het rijksdaalderzilver voortaan voor 29 stuivers per lood verkocht moest worden en dat het realen zilver voor 31 stuivers over de toonbank moest gaan. Een afspraak die in 1641 nog eens werd bevestigd. De boetes bij overtreding van deze afspraak waren fors. De eerste overtreding leverde 6 carolusguldens op en bij herhaling inde het gilde het dubbele bedrag. In 1634 maakte het Leeuwarder gilde een soortgelijke afspraak. Daarmee anticipeerden de broeders op de prijsstijging van de gouden munten.¹⁵²

6.9 Gezamenlijke actie van de Friese edelsmedengilden (1743)

In hoofdstuk 5 is uit de doeken gedaan hoe de Friese edelsmedengilden in 1698 – op initiatief van het Leeuwarder gilde – een collectieve reactie gaven op het *Placaet van Hendrick Casimir II*. Ook later in de achttiende eeuw trad het Leeuwarder gilde als zelfbenoemde spreekbuis van de Friese edelsmeden op.¹⁵³ Op zich niet verwonderlijk, omdat het hoofdstedelijke gilde altijd toonaangevend was. Het had stevast de meeste leden en liep sinds de middeleeuwen voorop bij het behartigen van de belangen van het ambacht. In 1743 klaagden keurmeester Jacobus Bontekoe (Voet nr. 478), olderman Harmannus Dillinck II (Voet nr. 480) en Johannes Jongsma (Voet nr. 473) en Johannes van der Lely (Voet nr. 444) als oudsten, zich over een voorschrift dat de edelsmeden verplichtte ingekochte voorwerpen gedu-

¹⁴⁹ HCL, 1098 Gilden en Beurzen c.a. te Leeuwarden, 1482-1896, inv.nr. 67. In 1779 ontving het Leeuwarder gilde ‘van Doccum voor het gebruik van de molen 6 carolusguldens’.

¹⁵⁰ HCL, 1098 Gilden en Beurzen c.a. te Leeuwarden, 1482-1896, d.d. 14 april 1777.

¹⁵¹ GAB, inv.nr. 841.

¹⁵² HCL, 1098 Gilden en Beurzen c.a. te Leeuwarden, 1482-1896, inv.nr. 56.

¹⁵³ Remmerswaal, *Duurzame alliantie*, 154. Remmerswaal kwam in Zeeland geen voorbeelden tegen van verzoeken namens meerdere gilden tegelijk.

rende vier dagen ‘op het venster’ te laten liggen.¹⁵⁴ De edelsmeden werden ook verplicht bij te houden van wie ze het zilver hadden gekocht en op welke dag dat was gedaan. Volgens de indieners bracht dit wetsartikel de ‘negotie’ ernstige schade toe. Verkopers van zilver voelden zich namelijk als dieven behandeld en dat kostte het ambacht klanten.

Soo sal ijmant bij een der suppl[ia]nten kooft om silverwerck te kopen en sij vragen nae de naam en plaats der woninge van den te koop veilen, soo wort haar aanstonts tegen geworpen; hoe meen je, dat wij het gestolen hebben? Met bijvoeginge dikmaals van scherpe expressien en bittere scheldnamen lopende dan naa den een oft andere Jood oft uijdrager [...].

Het gilde meende dat deze wet niet kon functioneren ‘sonder alle fatsoenlijkste menschen publiekkelijk te prostitueren.’ Het kon immers zo zijn dat zelfs de voornaamste families door omstandigheden in financiële problemen raakten en ‘tot redding haren saken’ hun zilver moesten laten omsmelten. Maar dit zilver was door familiewapens en inscripties voor anderen herkenbaar en dat kon de privacy van de gedupeerden ernstig schaden.¹⁵⁵ Bovendien waren joodse kooplui en uitdragers niet aan deze wet gehouden; een voor het ambacht slecht te verteren zaak. Daarbij kwam nog dat gestolen goed voortaan minder kans maakte in handen van de rechtmatige eigenaar terug te keren, omdat dieven wel zouden uitkijken het aan bonafide edelsmeden aan te bieden. Ze zouden het gestolen goed eerder via illegale kanalen verspreiden en naar andere gewesten vervoeren waar het snel in de smeltkroes zou belanden. Het gilde verzocht het college van Gedeputeerde Staten daarom joden en uitdragers ook onder deze wet te laten vallen.

In 1768 kwam dit probleem nog eens aan de orde. Het Leeuwarder gilde richtte zich in een verzoekschrift tot de Staten van Friesland nadat zij door het stadsbestuur andermaal waren geconfronteerd met de resolutie aangaande het inkoopverbod en de richtlijnen voor de verkoop.¹⁵⁶ Kennelijk was het nodig geweest de beroepsgroep hier nogmaals op te attenderen. Het gilde verweerde zich ditmaal met de mededeling dat de leden zich aan de verordening hadden gehouden, maar dat kooplui zich hier niets van aantrokken. Datzelfde gold, volgens het gilde, ook voor de joden en de uitdragers in de stad. Meer sporen van gemeenschappelijke actie zijn niet aangetroffen, maar in 1776 vonden de Friese edelsmedengilden elkaar in hun verzet tegen de nationale ijkmeester-generaal. Deze controversale draaide om de kwaliteit van de gewichten en weegschalen, maar achter de schermen ging het

154 Tresoar, Archieven van de gewestelijke bestuursinstellingen van Friesland 1580-1795, inv.nr. 624, nr. 62. Landdagstukken, d.d. 4 februari 1743.

155 Zilver met familiewapens komen we ook tegen in de boedelinventarissen van andere lagen van de Friese bevolking. Bezit kon met familiewapens makkelijk geïdentificeerd worden. Zie Tresoar, Archief Hof van Friesland, inv.nr. 16490 (1620) sententie nr. 8. waarin juffrouw Teth van Douma optreedt tegen Alger Hotses (Voet nr. 380). Deze weduwe van Sytse van Botnia verweerde zich tegen de executie van haar goederen. Daarin bevonden zich onder andere ‘een schoon silveren lampet ende lampetsplateel, nijet alleen haer, maer mede haer kinderen toebehoorde als d’ wapenen van beyden sullen bewijzen.’

156 HCL, 1098 Gilden en Beurzen c.a. te Leeuwarden, 1482-1896, inv.nr. 60.

om verzet van een gevestigde orde tegen bestuurlijke vernieuwing. De wens van de Staten-Generaal gecentraliseerd bestuur verder over de Republiek uit te bouwen, veroorzaakte een laatste stuiptrekking van gewestelijk particularisme op edelmetaalgebied.

6.9.1 *De Friese edelsmedengilden contra Jacob Admiraal II jr. (1767)*

In 1767 sloegen de Friese edelsmedengilden opnieuw de handen ineen toen een wijziging in het toezicht op de weegschalen het ambacht in gevaar bracht. Waar draaide het om? Edelsmeden konden op verschillende manieren de zaak flessen. Ze konden sjoemelen met het gehalte, maar ook met hun gewichten en weegschalen prutsen. Sinds de landsheerlijke tijd was het ijken van de weegschalen een taak van de Friese keurmeester-generaal geweest.¹⁵⁷ In 1750 was deze bevoegdheid overgegaan op een ijkmeester-generaal die over alle gewichten en balansen in de Republiek moest waken.¹⁵⁸ Zijn instructie verplichtte hem elke drie jaar in steden en dorpen te controleren.

De visitaties van Admiraal riepen in Friesland de nodige irritaties op. Het Leeuwarder gilde beklaagde zich namens de andere gilden over diens aanpak.¹⁵⁹ De kwestie laat zien waarom de gilden de krachten meenden te moeten bundelen. De Leeuwarders hadden in 1754 in eerste instantie bij hun stadsbestuur geklaagd over de ijkmeester-generaal, maar de magistraat achtte zich niet bevoegd de zaak verder te behandelen. Vervolgens kwam de klacht als ingezonden stuk op de agenda van de Friese Landdag van 1 februari 1768. Het is duidelijk dat de Staten de zaak niet als urgent beschouwden. Het document was een verweer tegen de grieven die in 1767 door Admiraal waren ingebracht.¹⁶⁰ De toezichthouder klaagde in een uitgebreide brief over de tegenwerking die hij in Friesland had ondervonden.¹⁶¹ Een kwalijke zaak, omdat zijn aanstelling door de Staten-Generaal, met instemming van de Staten van Friesland was geschied. Admiraal beschuldigde met name de olderman van het gilde, Frederik Sijlstra (Voet nr. 484), van stemmingmakerij. Hij had het gilde overgehaald geen gevolg te geven aan de oproep de gewichten op het raadhuis ter keuring aan te bieden. Admiraal merkte op dat de edelsmeden blijk gaven van een terugval 'in hunne oude vrijheit, om ten nadeele der ingezetenen met de goud- en silvergewichten, volgens hun goedvinden en eigenbelang om te springen.'

Volgens het gilde was deze beschuldiging onterecht. Het probleem was begonnen met een woordenwisseling tussen Regnerus Elgersma (Voet nr. 489) en een

157 Tresoar, Archiven van de gewestelijke bestuursinstellingen van Friesland 1580-1795, inv.nr. 1505.

158 Tresoar, Archiven van de gewestelijke bestuursinstellingen van Friesland 1580-1795, inv.nr. 773, nr. 4 d.d. 15 juli 1766. In deze missive verzoeken de Staten-Generaal aan de Staten van Friesland medewerking te verlenen aan de werkzaamheden van ijkmeester-generaal Jacob Admiraal.

159 Tresoar, Archiven van de gewestelijke bestuursinstellingen van Friesland 1580-1795, inv.nr. 782, nr. 34.

160 Tresoar, Archiven van de gewestelijke bestuursinstellingen van Friesland 1580-1795, inv.nr. 774, nr. 4.

161 HCL, y 87, f. 14-48, d.d. 15 juni 1744. Bevat de inventaris van Tjitse Smeding, 'generaal ytigmeester' van Friesland te Leeuwarden. Vriendelijke mededeling van dhr. Sicco van Albada.

Afb. 19 Doosje met gewichten en balans om munten te wegen van Jacob Admiraal II jr.

burgemeester over de manier waarop de aanzegging was gedaan. Aangezien de gildeknecht kort daarvoor was overleden, had de knecht van Elgersma dit waargenomen. Toen die door Admiraal voor zijn diensten werd betaald, was de kwestie bijgelegd. Admiraal had in de hoofdstad diverse gewichten ingevorderd. Hij had sommige die te licht waren gebleken met loden kogeltjes ingeslagen om ze op het juiste gewicht te brengen. De kogeltjes lieten echter spoedig los, zodat het gewicht weer te licht was geworden. De opmerking dat de gewichten door vuilaanslag zwaarder werden dan was toegestaan, verwees het gilde naar het rijk der fabelen. Die constatering getuigde van Admiraals geringe vakkennis, aldus het gilde. Iedereen wist namelijk dat 'de zilver- en goudsmeden dezelve [bewaren] wel nauwkeurig in een daartoe gemaakte, en gesloten bakkie.'

Admiraal was duidelijk niet goed op de hoogte geweest van de werkelijke situatie in Leeuwarden toen hij klaagde over het feit dat van de 33 gildeleden slechts 24 kwamen opdagen. Geen wonder, want negen gildeleden hadden 'het ambacht gequiteerd en hebben hun bestaan uit de revenuen hunner goederen, alshoon ze leden van des Gilds voorrechten mede maintaineren.'¹⁶² Deze renteniers bleven dus

¹⁶² Deze omstandigheid maakt het lastig het gilde op enig moment qua aantal leden scherp in beeld te krijgen. Zij bleven lid van het gilde, maar werkten niet meer als edelsmid.

lid van het gilde, hoewel ze niet meer actief edelmetaal verwerkten. De broeders waren bepaald niet onder de indruk van het vakmanschap van Admiraal. Alle edelsmeden waren prima in staat hun balans te onderhouden, maar de ijkmeester-generaal had in bepaalde gevallen niet opgemerkt dat de evenaar mankementen vertoonde.

Het Leeuwarder gilde nam het Admiraal vooral kwalijk dat hij de aanval op individuele leden had geopend. Hij had het bijvoorbeeld verdacht gevonden dat Thomas Wieland (Voet nr. 455) geen gewichten had aangeboden. Dat was geen wonder, aldus het gilde, omdat Wieland al meer dan 25 jaar 'geen zilver nog goud negotie' had gedaan.¹⁶³ Het achterhouden van een weegschaal door Ate Scheverstein (Voet nr. 460) was een pertinente onwaarheid en dat Johannes Jelgerhuis (Voet nr. 486) niet al zijn gewichten op vrijdag had laten ijken, kwam door het onvermogen van de ijkmeester om dit in één dag voor elkaar te krijgen. De edelsmid had zijn gewichten op zaterdag weer nodig gehad. Admiraal kende de gildeleden ook niet goed bij naam. 'Niet Jacob', maar Jan Pereboom (Voet nr. 490) had inderdaad een gewicht achtergehouden, maar dat was van zijn toonbank gestolen. De dief was tot een jaar tuchthuis veroordeeld en Pereboom had zijn gewicht teruggekregen van een joodse koopman aan wie het na de diefstal was aangeboden.

Over de ondertekening van het rekest van het gilde – alleen door Wieland gedaan – had Admiraal zich nogal opgewonden. Hij meende dat de andere gildeleden dit uit schaamte of uit angst voor represailles niet hadden aangedurfd. Admiraal had echter niet begrepen dat er twee Leeuwarders met de naam 'Wieland' rondliepen. De ene was de schepen en gildelid Thomas Wieland, de ander was diens zoon Thomas Wieland jr., die als advocaat namens het gilde optrad. De klacht van Admiraal dat de slaper van het gilde, het gewicht waartegen alle gildeleden hun eigen gewichten moeten ijken, niet deugde, wees het gilde resoluut van de hand. Hoe kon Admiraal beweren dat zijn gewicht dat hem door de Staten-Generaal ter beschikking was gesteld wel deugde, als hij stelde dat hij dit altijd bij zich droeg? Dat zou dan betekenen dat het al zeventien jaar aan slijtage onderhevig was en daardoor zijn functie na verloop van tijd zou verliezen. Gevolg daarvan was dat de gewichten in de verschillende steden steeds meer moesten worden afgevijsd om met dit gewicht in balans te blijven. Dat maakte, volgens het gilde, de chaos compleet.

Interessant is een terloopse opmerking over de verhouding tussen de Friese steden en het platteland. Volgens het gilde ging 'de negotie tusschen zilversmeden in de steeden en die ten plattenlande door de geheele Provincie altijd vice versa [...].' Deze relatie werd nu door de verwarring rond de gewichten in gevaar gebracht. Admiraal had 'onverplicht zijn ijk ook op 't Herenveen en de Joure geoeffend, hij zal misschien gedacht hebben dat in die groote Dorpen veel voor hem te winnen was.' Dichterbij Leeuwarden speelde hetzelfde probleem. Admiraal had niet geweten dat er aan de Schrans zeven edelsmeden woonden en dat tussen hen en het

¹⁶³ De reden waarom van hem werk alleen bekend is uit het eerste kwart van de achttiende eeuw, hoewel hij tot 1769 leefde.

gilde dagelijks levendige handel bestond.¹⁶⁴ Het gilde wilde hiermee duidelijk maken dat er meer ongelijkheid en verwarring zou ontstaan als de ijkmeester-generaal zijn werk tot de steden beperkte.

In de veronderstelling dat de klachten door alle edelsmedengilden in Friesland werden onderschreven, vroegen de Leeuwarders hun collega's in Bolsward, Workum, Dokkum en Franeker naar hun mening over Admiraals werkzaamheden. Namens het gilde van Bolsward beschreven de keurmeesters Gerrit van Velsen (Voet nr. 62) en Harmanus Fokkens (Voet nr. 63) hun ervaringen met de ijkmeester-generaal. Ook zij waren door Admiraal op het raadhuis ontboden en hadden toen tevergeefs gewacht. Tijdens een volgende afspraak hadden ze hun gewichten en schalen in de herberg gebracht waar de ijkmeester-generaal overnachtte. Admiraal was de volgende morgen in alle vroegte vertrokken en had aan de waard doorgegeven welk bedrag iedere edelsmid moest betalen. De gildebroeders hadden dit met de herbergier verrekend en daarmee feitelijk zijn verblijf betaald. Een niet nader genoemde gildebroeder vertelde over zijn slechte ervaring met Admiraal. Die had zijn gewichten afgekeurd en lichter gemaakt. Maar achteraf bleek dat de ijkmeester-generaal fout zat. Hij had de gedupeerde edelsmid toen toestemming gegeven het gewicht eigenhandig te herstellen. De Bolswarder meesters hadden de zaak – ondanks hun kritiek – niet op de spits willen drijven, omdat 'ons lichaam uit wenige leeden bestaat.'

In Workum wist het gilde te melden dat Admiraal 'ons gans niet heeft bedient omdat onse gewigten door 't ijen of teiken of merk op te slaan sijn gebarsten en na gedane ijen onse balansen gans niet wel bevonden, en daarom genootsaakt onse balansen na een ander buijten deese Provintie op onse kosten te laten herstellen.'¹⁶⁵ Namens het 'gilde' van Workum ondertekenden Karst Ros II (Voet nr. 727), Rintje Ruardi (Voet nr. 729) en Frans Algra (Voet nr. 694).¹⁶⁶ De Franeker gildebroeders konden de klachten van het Leeuwarder gilde niet volledig onderschrijven, maar Pieter Altena (Voet nr. 197) had navraag gedaan en van de weduwen van Tamme Salverda (Voet nr. 198) en Johannes van Duiden (Voet nr. 201) gehoord dat op de werkzaamheden van Admiraal niet veel aan te merken was geweest.¹⁶⁷ De weduwe van Dirk Ates Jorritsma (Voet nr. 199) had een balans laten controleren. Het apparaat bleek niet te deugen, maar was er na de ijking niet veel beter op geworden.

¹⁶⁴ HCL, 1098 Gilden en Beurzen c.a. te Leeuwarden, 1482-1896, inv.nr. 67, d.d. 8 oktober 1770: 'voor de molen en fijsel van monsr. Adelaar in de Schrans.'

¹⁶⁵ Eerder is geconstateerd dat de edelsmeden in Workum nimmer een zelfstandig edelsmedengilde vormden. Kennelijk hadden de edelsmeden binnen het bredere verband van de smeden wel een eigen gemeenschappelijke identiteit.

¹⁶⁶ Deze Frans Algra wordt in de Quotisatie van 1749 'meester silversmid' te Workum genoemd. Kennelijk liet hij zijn werk in Sneek keuren.

¹⁶⁷ Lis en Soly, 'Craft guilds in comparative perspective', 20. De auteurs concluderen dat vrouwen zelden toegang hadden tot de ambachtsgilden. Het valt in deze zaak op dat drie weduwen in Franeker als opvolger van hun overleden echtgenoten werkzaam waren. Het voortbestaan van een gilde kon blijkbaar afhangen van weduwen. In Dokkum mochten vrouwen volgens artikel 25 van het gildereglement zelfs deelnemen aan de bijeenkomsten van het gilde. Zie SNOF, GZG Archief van het goud- en zilversmidsgilde, inv.nr. 1-2.

Haar onkosten waren 'onnut' geweest. Bij Altena zelf was een sluitgewicht door Admiraal kapot geslagen. Van een vroedsman had hij een nieuwe gekregen, maar ook dat was afgekeurd. De gildeleden van Dokkum, Claas Krans (Voet nr. 137), Hendrik Berends Ronner (Voet nr. 138), Willem de Roos (Voet nr. 139) en Saco Visscher (Voet nr. 140), verklaarden dat Admiraal zeer slordig te werk was gegaan. Zogenaamde verbeteringen aan de balans, die op kosten van de gildeleden waren uitgevoerd, hadden eerder tot een verslechtering geleid. De gewichten waren naar believen van hagel voorzien om ze te verzwaren of afgevijsd als ze te licht bleken te zijn. Bovendien had Admiraal altijd haast gehad. Hij was vaak niet meer dan twee uur in de stad geweest, terwijl het ijken zeker een hele dag vergde. Al met al waren de Friese edelsmedengilden bepaald niet over zijn werkzaamheden te spreken.

In zijn verweer liet Admiraal er geen misverstand over bestaan dat het Leeuwarder gilde vanaf het begin niet blij met zijn benoeming was geweest. Vooral deze broeders wilden vasthouden aan hun oude privileges en om dat te bereiken hadden zij hem bewust tegengewerkt. Toen de controle in 1756 was aangekondigd, had Admiraal de eerste dag tevergeefs op het raadhuis zitten wachten. De gildeleden waren geen van allen komen opdagen, naar verluidt op bevel van de olderman. Die had Admiraal duidelijk gemaakt dat het stadsbestuur hiervoor verantwoordelijk was. Tussen het gilde en de magistraat boterde het niet echt. 'Zij hadden ons in een zaak van het gilde moeten helpen, en dat hebben zij niet willen doen en daarom willen wij hun lieden nu ook niet gehoorzamen.' Toen Admiraal op de marktdag visitaties bij de edelsmeden had afgelegd, waren vier gildeleden beboet omdat zij met niet-geijkte gewichten en schalen werkten. Eenmaal voor de magistraat geroepen, hadden ze berouw getoond. Deze spontane knieval bespaarde de heren een boete van 99 ducats. Vanaf die tijd was er wel enige verbetering in hun gedrag opgetreden, maar nog steeds werden, volgens Admiraal, te weinig gewichten aangeleverd. Uit zijn verweer valt tussen de regels door te lezen dat onder de edelsmeden sterke weerstand bestond tegen de bemoeizucht vanuit 's-Gravenhage.

6.10 Besluit

De edelsmeden in Friesland kregen vanaf 1529 een actieve rol toebedeeld bij handhaving van de wetgeving voor goud en zilver. Naar aanleiding van die gebeurtenis ontstond in Leeuwarden na 1530 een georganiseerd beroepsverband dat de instelling van een stedelijk keurmeesterschap faciliteerde. De meeste Friese steden kenden in de zestiende eeuw nog geen zelfstandige edelsmedengilden. Edelsmeden maakten nog deel uit van brede verbanden van beroepen die verwant waren aan het smeden. In het eerste decennium van de zeventiende eeuw stelden de edelsmeden van Bolsward en Sneek nieuwe reglementen op. Later volgden Dokkum en Harlingen. In Workum bleven de edelsmeden tot 1798 onderdeel uitmaken van het algemene smedengilde.

Aan het begin van de zeventiende eeuw kreeg de handhaving van de gewestelijke wetgeving opnieuw vorm. Zowel in de Friese steden als in de dorpen mocht nu edelmetaal worden gekeurd. Deze verantwoordelijkheid van de gilden jegens de Friese overheid maakt dat de ruime definitie van het begrip 'gilde' voor de Friese edelsmedengilden enigszins genuanceerd moet worden. Deze privaatrechtelijke organisaties stelden zich niet alleen op als belangengroep voor ambachtslieden met hetzelfde beroep; zij droegen ook verantwoordelijkheid voor het in stand houden van de voorgeschreven wettelijke gehalten voor edelmetaal op gewestelijk niveau: een publiekrechtelijke zaak. Hoewel ook op het platteland edelmetaal mocht worden gekeurd, zijn geen aanwijzingen gevonden voor het bestaan van plattelandsgilden.

Aangezien de meeste Friese edelsmedengilden constructies uit de vroege zeventiende eeuw zijn, waren zij niet in staat een stevige politieke machtsbasis op te bouwen zoals dat in de Zuidelijke Nederlanden tijdens de middeleeuwen wel was gebeurd. In Leeuwarden hield het stadsbestuur rond 1600 scherp toezicht op het gilde. Waar nodig dwong het de gildebroeders tot concessies door met intrekking van de gilderol te dreigen. De magistraat liet blijken dat zij ook oog had voor de economische belangen van de concurrenten van het gilde, zoals de juweliërs en handelaren in goud en zilver. Dit speelde in Bolsward in veel mindere mate. In deze kleine landstad was geen noemenswaardige concurrentie van externe handelaren of juweliërs. Bovendien had het gilde via zijn leden veel meer invloed op de stedelijke politiek. Anders dan in Leeuwarden maakten de gereformeerde edelsmeden in Bolsward in de zeventiende en achttiende eeuw structureel deel uit van het stadsbestuur. Formeel bezaten de gilden ook in deze stad geen politieke macht, maar op informele wijze konden de verschillende gilden via hun representanten in het stadsbestuur zich wel degelijk laten gelden.

In tegenstelling tot andere delen van de Republiek konden de katholieke edelsmeden in Friesland tijdens de Gouden Eeuw deel uitmaken van een gilde. In Bolsward en Leeuwarden droegen zowel gereformeerde als katholieke edelsmeden als stedelijke keurmeesters verantwoordelijkheid voor de instandhouding van het gehalte van het edelmetaal. In het laatste kwart van de zeventiende eeuw waren in Leeuwarden tijdelijk geen katholieke keurmeesters actief. Dit was mogelijk een gevolg van strenger overheidsoptreden tegen het katholieke volksdeel als reactie op de oorlogen met het Frankrijk van Lodewijk xiv. Gelijkwaardigheid, binnen de gilden een vanzelfsprekende zaak, verdween zodra de katholieke broeders voor het gerecht moesten verschijnen. Dan spraken gereformeerde gildeleden 'recht' over hun katholieke broeders. Over deze vorm van discriminatie werd heimelijk geklaagd en met anonieme schotschriften geprotesteerd.

De open economische structuur van Leeuwarden en de nabijheid van edelsmeden die net buiten de jurisdictie van de stad werkten, maakten dat de concurrentiedruk in de hoofdstad altijd groter was dan in Bolsward. Voor de omgangsvormen binnen het gilde had dit grote gevolgen. In Leeuwarden werden gildeleden bij overtreding van de reglementen door de organisatie stevig aangepakt en zonodig

voor het gerecht gedaagd. In Bolsward ging het er veel gemoedelijker aan toe.

De belangrijkste doelstelling van de edelsmedengilden in Friesland was de bescherming van de aangesloten leden en garantie te bieden voor de kwaliteit van het geleverde product. In 1602 ondergroef de Friese overheid de economische monopoliepositie van de gilden door het ambacht op het platteland de mogelijkheid te bieden het beroep in al zijn facetten uit te oefenen. De oververtegenwoordiging van de plattelandskwartieren in het gewestelijke bestuur droeg hieraan in sterke mate bij. Pas in 1695 bleken de Staten bereid de gilden tegemoet te komen in hun klachten over onbevoegde edelsmeden. Maar in de praktijk betekende dit geen ernstige bedreiging voor het ambacht buiten de steden. Gaandeweg de achttiende eeuw zou het beroep zich in steeds kleinere dorpen manifesteren. Deze edelsmeden hielden er over het algemeen meestal andere werkzaamheden op na.

De stedelijke edelsmeden werkten samen als hun gemeenschappelijke belangen werden bedreigd. Zij richtten zich met hun verzoeken tot protectie aanvankelijk tot het gewestelijke bestuur; de instantie die via wetgeving het ambacht zijn exclusieve karakter liet behouden. Na 1600 kwamen edelsmedengilden meer en meer onder het gezag van het stadsbestuur te staan. De gilden waren voor de goedkeuring van hun reglementen van de magistraat afhankelijk. Rond 1695 verschoof die invloed weer naar het gewestelijke bestuursniveau. Vanaf dat moment dienden de gilden hun aangepaste regels ter goedkeuring aan de stadhouder en Gedeputeerden Staten te overleggen.

Er zijn een aantal voorbeelden van gezamenlijk optreden van de Friese edelsmedengilden overgeleverd. Het gilde van Leeuwarden nam daarbij telkens het voortouw. Vaak betrof het klachten over maatregelen die in het nadeel van de beroepsgroep uitpakten. Gejammer over illegale praktijken van joodse kooplieden en uitdragers en de invoer van inferieur edelmetaal uit andere gewesten, werd met enige regelmaat herhaald. De autonomie die Friesland op het terrein van het edelmetaal bezat, werd rond 1750 deels opgegeven toen het gewest ermee instemde het toezicht op het Trooise gewichtssysteem – van oudsher behorende tot de competentie van de Friese keurmeester-generaal – over te dragen op een ijkmeester-generaal, die voortaan over alle delen van de Republiek zeggenschap kreeg. De Friese edelsmedengilden toonden hun conservatieve gezicht toen zij deze nationaal opererende ambtenaar bewust tegenwerkten.